

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра японської філології

Кваліфікаційна робота магістра
з іноземної філології на тему:

«Засоби вираження ввічливості в японській і українській мовах: порівняльний
та лінгвокультурологічний аспекти»

Допущено до захисту
«___» _____ року

студентки групи МПяп 51-18
факультету сходознавства
освітньо-професійної програми
галузевий переклад: японська мова,
англійська мова
за спеціальністю 035 Філологія
Редько Анни Вадимівни

Завідувач кафедри
_____
(найменування кафедри)

Науковий керівник:
**кандидат філологічних наук, доцент
Пирогов Володимир Леонідович**

_____
(підпис) (ПБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ В ОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ.....	7
1.1. Підходи до визначення категорії ввічливості.....	7
1.1.1. Лінгвістичний аспект.....	10
1.1.2. Культурологічний аспект.....	15
1.1.3. Морально-етичний аспект.....	24
1.2. Формування гонорифічної системи в процесі історичної еволюції мови.....	30
1. Становлення гонорифічної системи японської мови.....	30
2. Становлення гонорифічної системи української мови.....	36
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В ЯПОНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	42
2.1. Невербальні способи вираження ввічливості.....	42
2.2. Вербальні способи вираження ввічливості.....	53
2.3. Граматична та лексико-стилістична характеристика гонорифічної системи японської мови у зіставному аспекті.....	58
2.3.1. Гоноратив, депреціатив та адресив.....	60
2.3.2. Лексико-стилістичний аспект.....	74
ВИСНОВКИ.....	82
АНОТАЦІЯ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Поняття «ввічливість» нині є досить неоднозначним, адже воно стосується і культурних, і моральних, і лінгвістичних аспектів мови. Здебільшого цим терміном позначають вміння людини тактовно і з пошаною контактувати з іншими учасниками комунікації за тих чи інших обставин, здатність до пошуку компромісного рішення і можливість вислухати супротивні точки зору. Факт ввічливого спілкування завжди позначається чудовим знанням етикету і вважається вираженням хороших манер. Однак, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених вивченню проблеми ввічливості в лінгвістичному її аспекті, донині не існує єдиного визначення даного поняття.

Дослідженням гонорифічної системи японської мови займалися багато світових науковців-філологів, серед них: В. Алпатов, Ш. Окамото, А. Холодович, Н. Васіна, Н. Федоренко, Р. Якобсон, І. Хіросі, К. Хіроюкі та І. Сатіко. Однак у вітчизняному мовознавстві ми можемо віднайти мінімальну кількість праць на дану тематику.

Актуальність теми даної роботи зумовлена тим, що проблематика категорії ввічливості в японській мові та засобів її реалізації в українській мові все ще залишаються недостатньо дослідженими. Відсутність в українському сходознавстві ґрунтовних праць із японської мови та чималі прогалини в уже наявних дослідженнях негативно впливають на якість підготовки спеціалістів із японістики. З цих причин, ми вважаємо, що дослідження категорії ввічливості є неабияк актуальним з точки зору саме описової характеристики та порівняльно-перекладацького аспекту.

Оскільки ввічливість є невід'ємним елементом мовленнєвої культури та особистісної комунікації і в загальнолінгвістичному плані, то вивчення цього феномену в комплексному підході на матеріалі української та японської мов, з урахуванням вербальних та невербальних особливостей вираження представниками різних культур є надзвичайно суттєвим.

До того ж, беручи до уваги стрімкий розвиток міжкультурної взаємодії, варто також зауважити, що контакти представників різних культур на сьогоднішній день стають все частішими. А відповідно, все більше стає можливостей для обміну неповторним досвідом та унікальними картинами світосприйняття, які наносять відбиток як на форму взаємодії у суспільстві, так і на її процес. Відтак, для успішного здійснення мовної діяльності та досягнення позитивного результату внаслідок процесу спілкування доцільним видається комплексне дослідження даного питання з акцентом на міжкультурний аспект, враховуючи специфіку вербальних та невербальних засобів вираження ввічливості.

Мета роботи полягає у комплексному дослідженні категорії ввічливості в японській мові, розробці класифікації засобів її вираження, а також визначенні та обґрунтуванні їхньої структурно-семантичної побудови, їхнього місця і ролі в системі сучасної японської мови.

Метою дослідження зумовлене виконання таких завдань:

1. визначити теоретичні засади дослідження гонорифічної системи сучасної японської мови;
2. проаналізувати чинники, які вплинули на формування системи ввічливості та на процес історичної еволюції даної категорії в японській мові;
3. здійснити лексико-стилістичну та граматичну класифікацію японських гоноративів у зіставному аспекті;
4. визначити місце та роль японських гоноративів в сучасній мовній комунікації японців;
5. визначити засоби адекватної передачі при перекладі на українську мову.

Об'єктом дослідження роботи виступає японська мова.

Предмет дослідження — особливості мовленнєвої культури японців, зокрема, система лінгвальних засобів вираження ввічливості у зіставному аспекті, а також класифікація гоноративів та особливості їхнього застосування в системі мовної комунікації японців.

В процесі дослідження, для виконання поставлених завдань було використано сучасні наукові методи лінгвістичного дослідження. *Метод прагматичного аналізу*

ми використовували з метою визначення людських намірів комунікації та пов'язаності з їх мовними структурами, для визначення стратегій, тактики спілкування та аспектів людської взаємодії, а також для роз'яснення правил та конвенцій мовної комунікації. Зокрема, при аналізі особливостей невербальних засобів вираження ввічливості в досліджуваних мовах. Під час дослідження взаємозв'язку мовного коду в спілкуванні та соціальними й культурологічними процесами, було використано *комунікативний метод*. *Структурний метод* було використано з метою виокремлення ознак класифікації лінгвальних засобів вираження ввічливості. Під час розгляду функціонування японських гоноративів у межах сучасної мовної комунікації була використана *методика функціонального аналізу*. Окрім того, у дослідженні було використано *зіставний метод*, з метою аналізу форми і змісту тексту перекладу, порівняно із формою та змістом оригіналу. Нами було також застосовано загальнонаукові методи дослідження, такі, як: *метод узагальнення, метод синтезу, та метод порівняльного аналізу*.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

1. у магістерській роботі докладно систематизовано засоби вираження ввічливості в японській та українській мовах, аналіз котрих дає змогу описати особливості міжмовної комунікації та сприйняття навколишнього світу носіями вищевказаних мов;
2. дістало подальший розвиток дослідження гоноративних форм японської мови;
3. удосконалено характеристику порівняльного та культурологічного аспектів гонорифічної системи;
4. проаналізовано чинники, котрі вплинули на безпосереднє формування гонорифічної системи японської мови в умовах її історичного розвитку;
5. досліджено роль та значення невербальних компонентів категорії ввічливості в різних комунікативних ситуаціях.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлений в магістерській роботі матеріал може використовуватися на практичних та теоретичних заняттях з порівняльного мовознавства, комунікативної лінгвістики, перекладознавства, лінгвокраїнознавства, соціолінгвістики, міжкультурної

комунікації та на практичних курсах з японської мови. Окрім того, результати проведеного дослідження можуть також залучатися під час написання та складання вітчизняних підручників та створення спеціалізованих курсів з метою вивчення японської мови, як іноземної.

Більше того, викладений у роботі матеріал, що стосується дослідження невербальних засобів вираження категорії ввічливості, може бути використаний як спеціалістами з фізіономіки, та культурології, так і психологами для створення нових праць, присвячених особливостям невербального спілкування та проблемам людської взаємодії.

Апробація результатів дисертації. Результати проведеного дослідження були представлені у вигляді доповіді на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови» (м. Київ, 2019).

РОЗДІЛ 1.

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ В ОСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ

1.1. Підходи до визначення категорії ввічливості

Успішність міжособистісної комунікації зумовлена великою кількістю факторів, в тому числі дотриманням правил ввічливого спілкування. Корміліцина М. А. вважає, що вирішальна роль в збереженні гармонії комунікативної взаємодії належить саме категорії ввічливості [24, 257].

Однак, не зважаючи на таке велике значення ввічливості в нашому повсякденному житті, до сих пір вченими не було запропоновано визначення даної категорії, яке було б одноголосно прийнято.

Саме поняття ввічливості вивчається різними напрямками гуманітарних наук і визначається по-різному. На сьогоднішній день проблема ввічливості як однієї з найважливіших складових мовної поведінки висвітлюється в багатьох роботах (В. Алпатов, Ш. Окамото, А. Холодович, Н. Васіна, Н. Федоренко, Р. Якобсон та ін.). При цьому, трактування між собою досить різняться.

Ввічливість як моральну категорію визначає В. А Кондрашов, вважаючи її «моральною якістю особистості людини, що характеризує її вчинки, поведінку і ставлення до інших людей з точки зору гуманістичних цінностей, визнання

людини найвищою цінністю для інших людей» [21, 32]. Схожої думки дотримується В. В. Кобзева, визначивши ввічливість моральною якістю людини, де її повага до інших є повсякденною нормою поведінки [19, 23].

В. І. Карасик погоджується з цим визначенням, але вносить до вищезазначеного твердження невелике уточнення, заявляючи що «Повага — це те, що ми маємо на увазі по відношенню до людини, а ввічливість — те, яким чином ми показуємо наше відношення до співрозмовника, підкреслюючи цим більш зовнішній характер прояву поваги» [18, 114]. Зовнішня сторона комунікації є автономною, а тому вона може поєднуватися з відсутністю поваги до людини.

Л. П. Васильєва-Гагнус трактує ввічливість як вміння делікатно, відноситися до оточуючих нас людей. Вона акцентує на тому, що ввічливість — це переважно вміння поводитися в залежності від вимог і конкретного сформованого в момент здійснення комунікації навколишнього середовища [9, 8].

Як систему стратегій, «спрямованих на досягнення гармонійного, безконфліктного спілкування і відповідних очікуванням партнера» пропонує визначати ввічливість Т. В. Ларіна [27, 86].

В. В. Дементьєв пропонує розмежовувати ввічливість та мовлення, називаючи ввічливість «прикрасою» мови. Автор заявляє, що: «В знаках вияву поваги поєднується формальна прямота, що виникає з зазначеної вище «семіотичної» природи системи етикету, і змістовна неповнота. Будучи включеними в конкретну ситуацію спілкування, знаки мовного і немовного етикету в межах мови точно і однозначно транслиують сенс» [16, 163].

Я. Радевич-Винницький зазначає, що «Мовний етикет — це сукупність правил мовної поведінки, які репрезентуються в мікросистемі національно специфічних стійких формул та виразів у ситуаціях установавання контакту зі співбесідником, а

також підтримки спілкування в доброзичливій тональності. Ці засоби ввічливості орієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Вони є органічною частиною культури спілкувальних взаємин та соціальної культури загалом» [32, 5].

Рівень дотримання комунікативної культури нерідко впливає на поведінку співрозмовників більшою мірою, ніж суть самого спілкування. Ввічливість полягає не лише в коректному використанні етикетних формул в типових комунікативних ситуаціях. Її роль та суть мають набагато більше значення, адже вони охоплюють поведінку людини у суспільстві в цілому. Оскільки вербальні та невербальні засоби спілкування можуть мати ознаки, які позначають ввічливість та доброзичливість особи стосовно конкретного комуніканта-опонента або ж цілої групи слухачів, навіть за межами етикетних ситуацій. Окрім того, вербальні та невербальні засоби спілкування можуть, навпаки, справляти про особу негативне враження. Так чи інакше, дотримання правил етикету не завжди здатне викликати до мовця почуття поваги та довіри.

Таким чином, ввічливість, як справедливо зауважила Т. В. Ларіна, є складним явищем, тісно пов'язаним з соціокультурною організацією суспільства і міжособистісними відносинами, з їх комунікативною свідомістю, тому дану категорію слід розглядати тільки на міждисциплінарному рівні і в міжкультурному аспекті [27, 86]. Невипадково R. Watts зазначав, що описувати поняття ввічливості — це неймовірно складна задача, настільки воно багатопланове [58]. Далі ми розглянемо дане поняття з точки зору лінгвістики, культурології та етики.

1.1.1. Лінгвістичний аспект

Порівняно нещодавно — з кінця 1960-х, початку 1970-х рр. минулого століття — в західній прагмалінгвістиці почали вивчати феномен ввічливості [9].

Першим, хто сформулював основні принципи ведення розмови, був Е. Гофман. Він ввів поняття позитивної оцінки себе, яка виникає в процесі спілкування і складається іншими людьми про конкретну особу. Як спосіб підтримування авторитету він визначає виконання певних міжособистісних ритуалів. До них відносяться:

1. презентаційні ритуали (акти комунікації, за допомогою яких співрозмовник повідомляє опонента про ставлення до мовця);
2. ритуали уникнення (форми вираження шанобливого ставлення в розмові, за допомогою яких співрозмовники можуть триматися на відстані один від одного у разі, якщо взаємна симпатія відсутня) [51, 17].

Відтак, пряме прохання, адресоване партнеру по комунікації, може створити загрозу його авторитету, оскільки для виконання прохання йому, швидше за все, доведеться змінити свої початкові плани. Тому перевагу надають імперативним пропозиціям, наприклад «Увімкніть світло» або навіть ввічливому імперативу, як «Увімкніть, будь ласка, світло». Більше того, зачасту мовець може використовувати таку техніку, коли він/вона застосовує слово-пропозицію з імперативом 1-ї особи множини, яка вказує на загальну зацікавленість у справі та участь у процесі, наслідок якого стане вигідним для всіх учасників комунікації. Наприклад: «Давайте увімкнемо світло?». Можливі також інші варіанти, які демонструють, що мовець не хоче накладати на слухача ніяких зобов'язань, наприклад: «Вибачте, якщо Вам не важко, чи не могли б Ви увімкнути, будь ласка, світло?».

Найбільш відомою і обговорюваною роботою на тему лінгвістичного аспекту категорії ввічливості стало дослідження П. Браун і С. Левінсона. Вони ввели поняття «позитивної» і «негативної» ввічливості. В основі їх теоретичної концепції лежить поняття самоповаги людини. П. Браун і С. Левінсон стверджують, що: «Існують два основних бажання, пов'язаних з самоповагою та збереженням авторитету:

1. бажання не відчувати перешкод в своїх діях;
2. бажання отримати схвалення.

Ці бажання визначають загальні поведінкові стратегії пом'якшення загрози самоповазі людини, а саме «негативну» і «позитивну» ввічливість. «Негативна» ввічливість пов'язана з наданням свободи людини, а «позитивна» ввічливість — з демонстрацією єдності і солідарності» [50, 16].

Стратегії «позитивної» ввічливості ґрунтуються на солідарності до мовця і виражаються в таких способах людської взаємодії в комунікативному процесі:

1. прояв уваги до людини;
2. емоційний вступ, здебільшого з позитивним коментарем («Це просто неймовірно!», «Як же тут красиво!»);
3. збільшення зацікавленості (використання точних цитат комуніканта-опонента й залучення до діалогу різними фразами, як: «А Ви чули, що..?»);
4. створення відчуття ідентичності в певній групі, використання діалектів, жаргонів, звернення на «ти» з метою приховати різницю в соціальному статусі;
5. прагнення до згоди, шляхом використання повторів;
6. уникнення незгоди (використання слів «на кшталт», «подібно до»);
7. уособлення колективу, спільної участі у справах, що провокує підсвідоме утворення близькості з комунікантом, наприклад, використання узагальнюючого

слова «ми» або «наш»/«наші» в пропозиціях, на кшталт: «Як ми сьогодні себе відчуваємо?», «Як там наш звіт?», «Ну як там наші справи з паперами?»;

8. використання жартів протягом комунікації;
9. прислухання до бажань і вподобань слухача;
10. «заспокійливі» обіцянки та пропозиції опоненту з метою улесливого ставлення;
11. вираження оптимізму при проханні (вказування на те, що прохання можна легко виконати);
12. залучення слухача до діяльності, наприклад: «А давайте ми зробимо інакше»;
13. обґрунтування аргументів, з метою наголошення на взаємовигідній співпраці;
14. обговорення взаємності зобов'язань для зменшення тиску на співрозмовника;
15. матеріальні подарунки опоненту або знаки симпатії та солідарності з діями чи зі сказаним раніше.

Стратегічна особливість «негативної» ввічливості полягає в тому, аби надати співрозмовнику свободу дій. Вона пом'якшує тиск на співрозмовника й підсвідомо надає право вибору. Ці особливості реалізуються у наступних прийомах ведення комунікації:

1. уникнення прямих прохань щоб зменшити акцент на необхідності допомоги;
2. формулювання мовцем висловлювань в пом'якшувальному, поблажливому стилі для створення відчуття улесливого ставлення;
3. вираження песимістичної нотки в проханні аби виразити сумнів у тому, що прохання можна виконати;
4. мінімізація можливих збитків;
5. прояв поваги, підносячи становище співрозмовника і «принижуючи» своє власне;
6. визнання можливих незручностей, зауваження про небажання зашкодити опоненту, пояснення причин прохання, вибачення через незручності;

7. використання пасивних форм, невизначено-особистих займенників, безособових конструкцій у процесі комунікації;

8. констатація вимог із залученням незалежних від мовця фактів та стану речей: «Мені дуже шкода, однак, я не можу випустити Вас із літака до того, як подадуть шатл»;

9. прийняття на себе ряду обов'язків по відношенню до адресата.

Окрім того, автори запропонували розрізняти також стратегії ненав'язування своєї позиції співрозмовнику, що нагадує стратегію негативної ввічливості, але відрізняється від неї тим, що мовець, прагнучи не зачепити почуття співрозмовника, піклується про те, щоб «зберегти своє обличчя». Автори виділяють п'ятнадцять можливих ліній поведінки, за допомогою яких мовець може застосувати стратегію вуалювання:

1. прямі натяки;
2. віддалені натяки;
3. фокусування;
4. применшення;
5. перебільшення;
6. тавтологія;
7. протиріччя;
8. іронія;
9. багатозначна метафоризація;
10. риторичні запитання;
11. двозначність;
12. невизначеність;
13. узагальнення, використання приказок;
14. заміщення адресата;
15. незакінчене висловлювання [50, 17 — 18].

Р. Уоттс запропонував розмежувати такі поняття як «ввічливість» і «ввічлива поведінка». Вчений пояснив це тим, що: «Поняття «ввічлива поведінка» відноситься радше до зовнішньої сторони відносин між людьми і сприймається людьми, як очікуване завчасно» [58, 21].

Хелен Спенсер запропонувала розрізняти ті фактори, що впливають на вибір мовних засобів і стратегію поведінки:

1. «обличчя людини» (його авторка пов'язує з уявленням про себе, як про члена групи, котре формується у відносинах з іншими);
2. соціальні права та обов'язки, які люди беруть до уваги в ході спілкування;
3. цілі спілкування, які можуть усвідомлюватися або не усвідомлюватися комунікантом [56, 27].

Щодо цілей спілкування, вчені погоджуються, що вони присутні в абсолютно будь-якому випадку та за будь-яких умов. Безсумнівно, співрозмовник має змогу спрогнозувати реакцію його партнера по комунікативному акту. Це робиться як свідомо, так і несвідомо. І фактичну реакцію партнера ми можемо зрозуміти, а іноді навіть і вгадати, виходячи з наявних в літературі та у власному житті шаблонів комунікативних ситуацій.

Мета ввічливої поведінки — запевнити людину в добрих намірах та спровокувати на взаємне хороше ставлення. Метою неввічливої поведінки може бути бажання людини розпочати конфлікт і з'ясувати стосунки особисто, принизити співрозмовника й поміняти ставлення одне до одного в розрізі соціальних стосунків та статусності.

Незважаючи на велику популярність вищевикладених лінгвістичних теорій ввічливості, до сих пір не існує універсальної теорії, яка б в рівній мірі підходила

всім культурам. Тому необхідно вивчати категорію ввічливості з урахуванням культурологічного підходу.

1.1.2. Культурологічний аспект

Ввічливість є об'єктом дослідження лінгвістики досить тривалий період часу і неможливість успішної комунікативної взаємодії без розуміння особливостей культури нині визнана очевидним фактом. Дослідники різних галузей знань про людину прийшли до висновку, що культура відбивається в ментальності та самосвідомості народу, формує людське світобачення, визначає специфіку поведінки. Комунікативна поведінка людей є компонентом їх національної культури, регулюється національними нормами і традиціями, які тісно пов'язані з істрією.

Мова, будучи національним генетичним кодом конкретного народу, відображає психологію мислення держави, через яку можна пізнати основні риси, як притаманні певній національності. Спосіб мислення, поведінки, співпраці у сфері бізнесу, особистісної взаємодії між індивідуумами та кореляції народу знаходиться в прямій залежності від того, якою є модель їхнього мовлення. Тобто сам характер мовлення визначає світогляд народу, а також те, з якою ступінню ввічливості у суспільстві відбувається висловлення думок і почуттів.

Іще в першій половині XIX ст. Гумбольдтом була сформульована думка про те, що відмінність між мовами — це не різниця між звуками й символами. Це відмінність у сприйнятті навколишнього світу, що є проблемою не тільки соціального, а й філософського характеру. Саме тому кожна країна має свої національні специфічні особливості.

У 50-60 рр. ХХ ст. виникає наука етнолінгвістика, що вивчає мову в її взаємодії з народом, який нею говорить. В етнолінгвістиці запроваджується таке поняття як «картина світу» («мовна картина світу»), що різниться у всіх націях. Кожен народ по-своєму сприймає оточуючий світ, і ця своєрідність сприйняття щільно пов'язана з мовою. В праці Едуарда Сепіра стверджується, що феномен мови — це «...сутність і формування духовної сили нації, «національного духу» народу, які визначають її (нації) національний характер. Через внутрішній устрій окремої мови можна побачити своєрідність національного духу та вийти на розуміння самотності життя певного народу. Відштовхуючись від будь-якої мови, можна робити висновки про національний характер. Мова допомагає людині усвідомити дійсність та надає «засоби» для такого усвідомлення, слугує «керівництвом до сприйняття соціальної дійсності» [33, 117].

Національний характер — це спосіб відчуття навколишнього світу, що притаманний національній спільноті. Він виявляється в сукупності соціальнопсихологічних рис, таких, як установки та стереотипи поведінки, котрі представляють ціннісні відношення особи до світу, а також традиції, звичаї, принципи життєдіяльності будь-якого народу. М. Гоголь, описуючи національний характер українського народу в статті з історії України, пише: в ньому «дивовижно зіштовхнулись дві протилежні частини світу, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність та азійська безтурботність, простодушність та хитрість, сильне діяльне начало та превеликі лінощі й млість, потяг до розвитку й вдосконалення — і між тим намагання здаватися таким, що зневажає досконалість» [13, 67].

Комунікативна поведінка, як вербальна, так і невербальна, має свої національно-специфічні особливості не тільки через відмінності в засобах комунікації, а й через відмінності в механізмі їх вибору, їх переваги і частотність їх вживання в тих чи інших комунікативних ситуаціях. Вибір засобів комунікації в процесі спілкування не є вільним. Як зазначав Е. Сепір, «почуття майже безмежної

свободи, що відчувається індивідом при користуванні своєю рідною мовою, перебуває ніби на стримуючому поведі у якоїсь регульованої норми» [33, 137]. Ця регульована норма має соціокультурну природу і в спілкуванні зумовлюється типом культури та особливостями соціальних відносин, що є найважливішими параметрами культури, цінностями, якими керуються носії даної культури в повсякденній діяльності, в тому числі і комунікативній. На це вказує Ю. С. Степанов: «Принцип відбору лежить не в мові, а поза нею, в організації суспільства, в тому, які ситуації суспільство вважає типовими, і в тому, якої поведінки воно вимагає від людини в цих типових ситуаціях» [36, 202].

Будучи унікальною культурною спільнотою, кожен нард має власний унікальний склад мислення, який фіксується в його мові. Саме цей склад мислення і визначає буденний спосіб життя та комунікації конкретного народу, разом із сприйняттям навколишнього світу, поведінку в суспільстві та побуті. Окрім того, унікальний склад мислення народу детермінує його власну картину світу. Мова виконує роль каркасу, який підтримує навколишній світ і відповідно трансформується й інтерпретується людиною. Рідна мова закладена в людині генетично, а тому можна сміливо стверджувати, що мова є національним генетичним кодом. [8].

Український мовознавець Г. Гайович зазначає, що етикету не завжди властивим є відтінок національності та стала основа. Гайович стверджує, що: «Найважливіше — це світоглядні принципи людини, а також її мислення, котре базується на сприйнятті самого себе як частинки нації» [14, 42].

Національні особливості комунікативної поведінки, з якими ми стикаємося в міжкультурному спілкуванні, — це закріплені традицією колективні звички народу, які проявляються у виборі при вживанні лексики в процесі міжособистісної взаємодії за тих чи інших комунікативних стратегій і засобів комунікації (як вербальних, так і невербальних). Внаслідок цього виробляється національний стиль комунікації, або комунікативний етностиль. Окрім того,

відбувається виділення стильових рис, комунікативних домінант, а потім на їх основі й опис національних стилів комунікації, що дозволяє узагальнити та систематизувати національно-культурні особливості спілкування, простежити їх логіку, представити їх у вигляді dokonаної системи.

Як відомо, стиль формується під впливом екстралінгвістичних чинників. Тобто тих явищ позамовної дійсності, в яких протікає спілкування. Національний стиль комунікації, або етностиль, формується під впливом соціально-культурних відносин, культурних цінностей, норм і традицій, характерних для певної культури, особливостей національної системи ввічливості. Найважливішим чинником, що створює цей самий унікальний стиль виступає культура певного народу. Тип культури, до якого належать співрозмовники, і є основною причиною відмінностей в їх комунікативній поведінці. Інтерпретація поведінки представників іншої культури повинна ґрунтуватися на знанні причин цієї поведінки, які криються в найважливіших культурних відмінностях.

На додачу до усього, національний стиль спілкування пов'язується з категорією ввічливості, котра, попри всю свою універсальність, є категорією специфічною і теж зумовлюється культурними особливостями певного народу. Розгляд гонорифічної системи в міжкультурному аспекті має дуже важливе значення для порівняльного мовознавства, адже, як нам відомо, процес комунікації є не лише обміном інформацією, а й засобом відображення соціальних стосунків. Суто інформативне мовлення є радше винятком із правил, аніж частим явищем. Більшість проблемних ситуацій у процесі комунікації між кількома культурами утворюються через невміння людей продемонструвати їх ставлення один до одного, відповідно до загальностановлених принципів певної культури й певних очікувань комунікативного партнера.

Неможливість успішної комунікації без знання особливостей культури визнана в даний час очевидним фактом. Дослідники різних напрямків і галузей знань про

людину прийшли до висновку, що культура відбивається в свідомості людей, а також формує їх світобачення, визначає специфіку поведінки в суспільстві. Комунікативна поведінка людей є компонентом їх національної культури, регулюється національними нормами і традиціями, які мають глибоке історичне коріння.

Інтерпретація поведінки представників інших культур повинна ґрунтуватися на визнанні й розумінні культурних відмінностей. Власна поведінка в міжкультурному спілкуванні також має будуватися з їх урахуванням, адже в іншому випадку можливі серйозні непорозуміння. Помилки, що стосуються порушення культурних норм, зазвичай сприймаються надзвичайно болісно представниками різних націй і можуть мати вкрай серйозні негативні наслідки.

«Дослідження конфліктних ситуацій, що відбуваються на міжособистісному рівні, часто призводять до висновку, що одним з учасників процесу спілкування були порушені правила ввічливості, встановлені в культурному середовищі, де відбувається сам процес комунікації. Можна не сумніватися в тому, що у представників різних культур є істотні відмінності в уявленнях про ввічливу комунікативну поведінку, не зважаючи на те, чи це вербальна чи невербальна сфера спілкування», вказує Персикова Т. Н. [29, 57].

Часто можна помітити, при в спілкуванні з іноземцями люди легко пробачають граматичні та лексичні помилки, і часто навіть не звертають на них жодної уваги, оскільки пояснюють їх недоліком лінгвістичних знань та практики іноземної мови. Однак, як зазначає Ларіна Т. В., часто представники різних культур, особливо східних, дуже чутливі до порушення етикетних норм, адже вважають, що вони були порушені навмисно [27, 86].

С. Г. Тер-Мінасова в зв'язку з цим зазначає, що найгірше, до чого можуть привести помилки в мові, — це глузування і заниження репутації людини.

Помилки культурної поведінки можуть викликати етнічні конфлікти, насильство, кровопролиття [41, 92]. Тому не випадково, крім, власне, лінгвістичного рівня володіння мовою, дослідники, зокрема Беліков В. І. та Крисін Л. П., пропонують виділяти національно-культурний рівень, що передбачає володіння національно обумовленою специфікою використання мовних засобів [5, 150].

Одним із видатних культурологів, котрі внесли великий внесок в подання типології культур, є Г. Хофстеде. Він розробив свою параметричну модель, виділивши чотири культурних параметра, що визначають комунікативну поведінку людей в міжкультурному спілкуванні. До них відносяться: дистанція влади, колективізм/індивідуалізм, очікування невизначеності, фемінінність/маскулінність, довгострокова/короткострокова тимчасова орієнтація; потурання бажанням/стриманість.

Параметр «дистанція влади» відображає особливості ставлення людей до нерівності в суспільстві. Хофстеде визначив його як ступінь прийнятності підлеглими нерівномірного розподілу влади в різних суспільних структурах тієї чи іншої країни.

Дистанція влади розділяє членів колективу, котрі стоять вище, і тих, котрі стоять вище. У країнах з великою дистанцією влади підлеглі чекають, поки їм накажуть виконувати що-небудь. У таких культурах простежується великий емоційний зв'язок між працівниками і керівництвом. Підлеглий не має права суперечити владі.

Параметр індивідуалізм/колективізм виділяється Г. Хофстеде як другий глобальний вимір національних культур. На основі власних даних і досліджень інших авторів голландський соціолог заявляє, що переважна кількість людей у світі живе в суспільствах, в яких інтереси групи ставляться вище інтересів індивідуума. Такі суспільства визначаються ним як «колективістські». У

культурах подібного типу людина з народження інтегрована в замкнуті, стійкі «ми-групи», які підтримують її протягом усього життя в обмін на беззастережну лояльність до групи. До такого типу безперечно можна віднести сучасне японське суспільство.

Третій культурний вимір своєї параметричної моделі Хофстеде визначив як «маскуліність/фемінінність». Цей аспект його класифікації пов'язаний не з біологічними відмінностями між чоловіками і жінками як абсолютною категорією, а співвідноситься з виконанням ними типових для кожного суспільства соціальних ролей.

Відповідно, маскулінні, або «чоловічі», культури характеризуються дослідником, як суспільства з високим ступенем рольової диференціації статей, члени якого орієнтовані на досягнення успіху, конкуренцію, матеріальне благополуччя. У фемінінних, або «жіночих», культурах ступінь рольової диференціації статей виражений неяскраво. Основними цінностями є сім'я, якість життя, людські взаємини.

Четвертий аспект культурних особливостей, виявлений Г. Хофстеде на підставі статистичних даних, відображає ступінь тривожності членів суспільства по відношенню до незрозумілих або ж незнайомих ситуацій. Емоційне сприйняття людьми несподіваних, непередбачуваних подій визначається параметром «терпимість до невизначеності».

Країни, в яких непередбачувані події і ситуації приймаються, як належне, і поведінка будується на підставі конкретних обставин, Хофстеде відносить до категорії культур з високою терпимістю до невизначеності. У країнах з низькою терпимістю до невизначеності несподівані ситуації і незнайомі люди викликають емоційне занепокоєння та дискомфорт. У подібних суспільствах величезне

значення мають визначеність, структурованість, а також довгострокове планування.

П'ятий параметр пов'язаний з короткостроковою і довгостроковою орієнтованістю соціуму. Для суспільств довгострокової орієнтованості характерні наступні цінності: завзятість, ощадливість, статусна ієрархізація відносин, наявність почуття сорому. Для протилежних — взаємні соціальні зобов'язання, повага традицій, страх «втратити обличчя» та авторитет, особиста стійкість і стабільність.

Шостий параметр пов'язаний з потуранням бажанням та стриманістю. У суспільстві з високим рівнем потурання бажанням досить вільно задовольняються основні та природні людські потреби, пов'язані з насолодою життям і отриманням задоволення. Стриманість характерна для соціуму, в якому задоволення потреб контролюється і управляється шляхом введення суворих суспільних норм. Таким чином, ввічливість безпосередньо пов'язана з культурним типом суспільства.

Культура, згідно із Хофстеде, складається з неписаних правил соціальної гри. А тому знання культури допомагає нам краще пізнати свого партнера по спілкуванню, зрозуміти його світосприйняття, пояснити його поведінку, допомагає навчитися самим правильно діяти в іншокультурному контексті відповідно до прийнятих в ньому норм і традицій, відповідно до національного стилю комунікації [53].

Всім людям властиво вважати, що ті моделі поведінки, які існують в їх культурі — це природно і правильно, а ті, що відбуваються в інших культурах за інших умов, є відповідно неприродними і неправильними. Люди звикли розглядати звичаї своєї групи як універсальні, вважати свої норми і цінності безумовно вірними. Незнання національно-культурної специфіки поведінки представників інших культур та причин, що лежать в основі їх поведінки, часто призводить до

негативних оцінок і характеристик тієї чи іншої народності, до появи етнічних стереотипів і забобонів. Одним з таких стереотипів є стереотип про грубих українців і надмірно чемних японців.

Андреева Г. М. справедливо зазначає, що стереотипи в спілкуванні виникають на основі обмеженого досвіду в результаті прагнення робити висновки на базі недостатньої кількості інформації [3, 128]. Етнічні стереотипи можуть бути серйозним бар'єром в міжкультурній комунікації. Вони породжують певні очікування щодо того, як представники іншої культури будуть діяти в процесі спілкування, і багато в чому визначають ставлення до них. В цілому, вони не тотожні ні національному характеру, ні тим уявленням, яке даний народ має про себе. На жаль, не можуть відмовитися від стереотипів і деякі дослідники. Відтак, Ш. Танака і С. Каваде виділяють ввічливі і нечемні суспільства [57, 18]

У даному дослідженні стверджується думка про те, що неправомірно говорити про один народ як про більш чи менш ввічливий в порівнянні з іншим. Кожен народ ввічливий по-своєму з точки зору своїх національних норм поведінки, що визначаються особливостями соціально-культурних відносин, культурними цінностями, національною свідомістю. Наскільки суворо представники тієї чи іншої культури дотримуються норм і як легко їх порушують, це окреме питання, яке стосується не ввічливості, а неввічливості.

Ввічливість розглядається нами як універсальна комунікативна категорія, що представляє собою систему національно-специфічних стратегій поведінки, спрямованих на гармонійне, безконфліктне спілкування і відповідне очікування реакцій партнера по комунікації. Вона є центральною комунікативною категорією, оскільки виступає регулятором поведінки людей і зумовлює вибір одиниць вербальної і невербальної комунікації. Знання дії цього механізму дозволяє орієнтуватися і функціонувати в іншокультурному комунікативному просторі.

1.1.3. Морально-етичний аспект

Ввічливість є комплексним явищем, що нерозривно пов'язане з поняттям етики і моралі. Кондрашов В. А. говорить про те, що: «Необхідність ввічливості є конкретизацією вимог моралі ставитися до іншої людини, як до мети, а не як до засобу досягнення власних цілей, що надає цим вимогам достовірно гуманні форми втілення» [21, 32].

Притримуючись цієї точки зору, в систему поняття «ввічливість» входять такі компоненти, як: повага, шана і шанобливість, такт і тактовність, культура поведінки і культурність, вплив яких на процес комунікації регулюється правилами пристойності. Також, на додачу до цього, варто відзначити такі компоненти структури, як повага і культура поведінки, що належать до змістовної, внутрішньої сторони даного феномена. При цьому шана, такт і правила пристойності є процесуальними, або зовнішніми, проявами ввічливості [30].

З тим, що певні складові ввічливості відносяться до зовнішнього прояву, також погоджується В. А. Кондрашов, заявляючи, що в даному випадку ввічливості властивим є шанобливе та уважне ставлення до людей, а також чемність, доброзичливість і краса в поведженні зі співрозмовниками [21, 32].

Далі автор виділяє такі компоненти ввічливості, як чемність, і сам пояснює її, як м'якість, стриманість і шанобливість в розмові, що проявляється у способі висловлення думок, а особливо в тих ситуаціях, коли людина вимушена відмовити співрозмовнику, в манерах і поведженні з опонентом, котрі покликані продемонструвати повагу і доброзичливість до людини, і свідчать про власну вихованість.

Наступним важливим критерієм є люб'язність, тобто, згідно із Кондрашовим, «підкреслено уважне і ввічливе поводження з співрозмовником, перейнятий доброзичливою готовністю бути корисним, допомогти в якійсь справі, надати ту чи іншу послугу» [21, 33].

Далі йде коректність, яка є суворо офіційним проявом ввічливості і «дещо холодним дотриманням формальних правил пристойності» [21, 33]. Тут автор зауважує, що ввічливість, в даному випадку, при зайвій підкресленості та акцентуалізації може стати засобом вираження неприязні. Таку чисто зовнішню, формальну ввічливість в поєднанні з почуттям власної переваги і недостатньо шанобливим ставленням до інших Кондрашов характеризує як снобізм. Іноді подібне надмірне вживання ввічливих форм в японській комунікації також може вказувати на той факт, що співрозмовник умисно намагається віддалитися від опонента. Саме тому завжди, необхідно пам'ятати, що «ввічливий» в японській культурі абсолютно не означає «доброзичливий», а семантично ближчим є до такого поняття як «правильний», «офіційний». Якщо заговорити з друзями або в сім'ї, використовуючи форми ввічливості 敬語 (*keigo*), спілкування буде виглядати так, нібито мовець хоче встановити дистанцію між співрозмовниками, і обов'язково буде сприйнято негативно.

Звідси випливає, що невічлива етикетна дія — це та, яка, згідно із працею Гольдіна В. Є, «відводить адресату роль нижчу, ніж належить йому відповідно до прийнятої в даному суспільстві системи цінностей. А ввічливою етикетною дією можна, навпаки, назвати ту, котра відводить адресату місце не нижче, ніж належить йому відповідно до прийнятих в даному суспільстві уявлень» [15, 14].

Тому дуже важливим у ввічливому спілкуванні є делікатність і тактовність, яка полягає не просто в формальному прояві чемності до співрозмовника, а передбачає також як щирю доброзичливість, душевність, так і дбайливе ставлення до іншої людини, що включають в себе турботливість і люб'язність, тобто вміння

поставити себе на місце іншого, подумати про те, чи зручно йому/їй, чи не принесе розмова якихось ускладнень або невиправданих дій. Ввічливість передбачає постійну готовність надати будь-кому послугу, запропонувати допомогу або хоча б висловити співчуття, якщо допомогти вже неможливо. Ввічливість вимагає від людини поважати почуття і смаки інших людей, бути до них терпимим, в той же час залишаючись вірним своїм поглядам і переконанням.

Від ввічливої людини вимагається наявність такого вміння, як здатність берегти чужий час, старання, сили, варто також бути точним, не змушувати чекати на себе, тримати слово. Ввічливий співрозмовник повинен вміти більше слухати інших, при цьому, не поступаючись істиною або власними переконаннями. Формування ввічливості в людях — важке завдання. Воно передбачає, в першу чергу, не просто знання формальних правил поведінки і пристойності, хоча це дуже важливо, а спирається на вдосконалення також і духовного світу особистості, вміння співчувати іншим людям [21, 34].

Тому не випадково в усі часи ввічливості надавалося велике значення. Ось що пишуть автори посібника з етикету, які жили в 19 столітті: «Ввічливість в її зовнішньому прояві — це усім відома увага, котру ми вважаємо за обов'язкове надавати іншим, особливо тим, хто стоїть вище нас за положенням в суспільстві... Вона не повинна полягати в низьких поклонах і в натягнутих церемоніях, але мусить проявлятися в умінні тримати себе вільно і в той же час шанобливо» [31, 42].

Під мовною етикою маються на увазі «правила належної мовної поведінки, засновані на нормах моралі, національно-культурних традиціях. Етика мовного спілкування починається з дотримання умов успішного мовного спілкування: з доброзичливого ставлення до адресата, демонстрації зацікавленості в розмові, налаштованості на світ співрозмовника, щирого висловлення своєї думки,

співчутливої уваги. Це передбачає висловлення своїх думок та емоцій в ясній формі, орієнтуючись на світ знань адресата.

Ввічливість також часто співвідносять з етикетом, який, як зазначає Карасик В. І., «являє собою переломленням культурних цінностей суспільства в правилах хорошого тону. Виділяються поведінкові пріоритети, властиві різним мовним колективам» [18, 116]. Дослідник також говорить про те, що: «Етикет являє собою систему формальних поведінкових актів, і оскільки форма, певною мірою, автономна по відношенню до змісту, правила етикету не еквівалентні нормам моралі. Наприклад, норми моралі вимагають обміну привітаннями між знайомими людьми при зустрічі. При цьому істотна відмінність за статусом, віком, статтю, важливе місце і час зустрічі. Але моральні норми не регламентують засобів вираження вітання — вербальних і невербальних. Інакше кажучи, можна порушити етикет, дотримуючись моральної норми (помахати рукою у відповідь на військове віддання честі, якщо обидва учасники спілкування — військовослужбовці). Також можна порушити норми моралі, дотримуючись етикету (холодно кивнути у відповідь на сердечне вітання), можна порушити норми моралі і правила етикету, навмисно не відповівши на привітання знайомої людини» [18, 114].

Тюрина С. Ю. стверджує: «Зазвичай розрізняють військовий, дипломатичний, придворний, світський (загальногромадянський) етикет. Перший є найдавнішим і займає особливе місце. Наймолодший — діловий, або бізнес-етикет, що входить до складу світського етикету» [43, 5].

В. В. Кобзева зазначає, що «правила і норми етикету носять формалізований характер і не змушують людину вибирати між добром і злом, правдою і брехнею, як цього вимагають моральні заповіді. Правила етикету в основному диктують вимоги загальнолюдської культури, ввічливості, привітності, чемності, але при цьому вони регламентують ієрархію вікових, статусних, статевих відмінностей

людей. У правилах етикету заздалегідь передбачаються ситуації і даються готові моделі конкретних дій» [19, 116].

Формановська запропонувала свої правила етикетного спілкування, назвавши їх правилами для мовця і слухача. Таким чином, правила для комуніканта-мовця полягають у наступному:

1. мовцю варто виражати доброзичливість доопонента;
2. мовцю варто проявляти коректні засоби ввічливості у комунікативній ситуації (з урахуванням віку, статі, службового становища адресата);
3. мовцю необхідно бути скромним, уникати на'язування особистих суджень та оцінок;
4. в центр комунікативної уваги мовець мусить помістити опонента, враховуючи соціальну роль кожного, обізнаність, а також зацікавленість у темі розмови;
5. мовцю варто вміти обирати тему для комунікації, що є доречною в конкретній комунікативній ситуації, і яка є цікавою та зрозумілою опоненту;
6. комунікант мусить притримуватись правила логічного розвитку тексту, стежити, аби висновок не протиставлявся змісту розмови, щоб наслідки впливали з причин;
7. особа повинна пам'ятати, що межі сприйняття сенсу певних тем розмови й концентрація уваги комуніканта-опонента є обмеженими колом його/її знань. Рекомендується вживати короткі фрази і не варто говорити без пауз. Необхідно також слідкувати, аби слухач не втомився, давати йому перепочити, знову зосередитися;
8. мовець мусить постійно добирати мовні засоби відповідно до наявної стилістики тексту, маючи на увазі умови спілкування та офіційність або неофіційність розмови;

9. Особа має не забувати про те, що при усній комунікації слухач не лишень чує, а й бачить його/її, а тому, сприймає величезну кількість жестів та інших засобів невербальної комунікації.

Правила для комуніканта-слухача:

1. коли люди хочуть досягти узгодженості в діях, слухання висувається на перший план;
2. слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до мовця та до його/її аргументів.
3. недопустимо перебивати співрозмовника, збивати з думки, вставляти недоречні або в'їдливі зауваження, перетворювати слухання аргументації мовця у власне говоріння;
4. слухаючи, варто поставити в центр уваги мовця та його інтереси, даючи йому/їй можливість висловити свою думку в повному обсязі.

Формановська зазначає, що, згідно зі спостереженнями, особливо багато порушень культури спілкування з боку слухачів [45]. «Етикет підпорядкований сформованій системі цінностей, відображає, закріплює її. Приймати цей етикет, виконувати його розпорядження означає приймати існуючу систему цінностей і тим самим визнавати себе членом даного суспільства» — підкреслює Гольдін В. Є.

[15, 11].

Вивчення поняття «ввічливість» було б неповним без розгляду його з позиції міжкультурної комунікації, яка вивчає, в тому числі, вербальні і невербальні засоби вираження ввічливого ставлення в різних культурах, а також процес формування та розвитку гонорифічної системи в діахронічному аспекті.

1.2. Формування гонорифічної системи в процесі історичної еволюції мови

1. Становлення гонорифічної системи японської мови

Серед чинників, що лежать в основах формування національної ментальності, яка в свою чергу тісно пов'язана з розвитком загальностворених правил вживання форм ввічливості, особливе місце посідають географічні умови становлення, розвитку та існування нації, її культурного середовища.

Географічні умови Японії, — однієї з найбільш густо населених країн світу, більшу частину якої складають гори, вулкани й інші малопридатні землі, — посилюють такі якості її мешканців, що історично сформувалися, як колективізм, взаємодопомога, почуття обов'язку, вимушеність жити вкупі, в умовах, коли один перебуває в залежності від іншого. Це й створює яскраві відмінності від західноєвропейських суспільств, де сільський устрій, общинність та взаємна залежність перетворились в процесі розвитку промисловості та урбанізації в ізолюваність індивідуумів й почуття відчуженості особистості від інших. А відповідно, природно-географічні умови Японії мали немалий вплив і на розвиток мови, і на формування гонорифічної системи в цілому [8].

У середньовічній Японії, особливо в період пізнього середньовіччя, система ввічливості була ще складнішою, аніж вона є зараз, а правила вживання форм ввічливості були набагато жорсткішими. Жодна людина не мала права виходити за межі мовних норм, встановлених для її соціального щаблю. В основному за рахунок цього кількість форм ввічливості японської мови в пізньофеодальний час була надзвичайно велика.

Знаковою подією для розвитку японської мови стало, поза сумнівом, запозичення у VI—VII ст. ієрогліфічної писемності з Китаю, а разом з нею —

значної кількості китайських текстів, що містили нові для японців поняття, які були чужими для японської мови за своїм звуковим і морфологічним складом, але поступово засвоювалися мовою, стан розвитку якої на той час не дозволяв передати ці поняття за допомогою власне японської лексики. Як наслідок, система ввічливих мовних засобів 敬語 (*keigo*), що складає основу мовленнєвого етикету, налічує значну кількість лексико-морфологічних елементів китайського походження. Наприклад, у субкатегорії 尊敬語 (*sonkeigo*): ввічливі еквіваленти дієслів — ごらんになる (*goran ni naru*) — дивитися, ご存知だ (*gozonji da*) — знати; спеціальний гонорифічний префікс ご - (*go-*) для лексики китайського походження — ご説明になる (*gosetsumei ni naru*) — пояснювати, ご親切な (*goshinsetsu na*) — добрий, ご専門 (*gosenmon*) — спеціальність; у субкатегорії 謙讓語 (*kenjougo*): «ввічливі» еквіваленти дієслів — 拝見する (*haiken suru*) — дивитися, 拝聴する (*haichou suru*) — слухати, 拝読する (*haidoku suru*) — читати, 弊社 (*heisha*) — моя фірма, ごそく (*gusoku*) — мій син; спеціальний гонорифічний префікс ご - для лексики китайського походження: ご案内する (*goannai suru*) — провести, показати, спрямувати; у субкатегорії 低調後 (*teichougo*), що відповідає за мовлення при суто формальних ситуаціях: 承知しました (*shouchi shimashita*), 了解しました (*ryoukai shimashita*) — Вас зрозумів [20].

Більше того, в японській мові XVII — початку XIX ст. було зафіксовано 31 займенник 1-ї особи, а також аж 48 займенників 2-ї особи [40].

Ще в довоєнні роки зберігалось багато форм ввічливості, котрі були успадковані від феодальної епохи, наприклад, спеціальні імператорські. Як поза межами всієї Японії, так і лівими діячами в самій країні, в цілому система форм ввічливості в той час розглядалася як феодальний пережиток, що підлягає усуненню в майбутньому [23].

У перші повоєнні роки невідповідність старих норм мовної реальності новим була особливо помітна по відношенню до форм ввічливості. Соціальні зміни тут

найбільш явно вплинули на мову. Ввічливість стала надзвичайно важливою темою в японській лінгвістиці, коли Національний інститут японської мови та лінгвістики у 1952 р. опублікував працю під назвою «*これからの敬語*» («Форми ввічливості від нинішнього часу»), і були прийняті нові норми. У ньому пропагувалося нове використання ввічливої мови. Використання гонорифічної системи мови полягало в тому, щоб відображати стан демократичного суспільства. Згідно з працею, *敬語* (ввічлива мова, буквально означає «поважати мову») має використовуватися для того, щоб висловити взаємну повагу і більше не повинна використовуватися для відтворення соціальних ієрархій в авторитарній державі [59]. Однак вищевказані норми та положення з'явилися в той момент, коли різкі зміни в мові ще тривали, а тому ряд тверджень щодо тогочасної системи ввічливості незабаром застарів. До другої половини 50-х років відбувалася стабілізація гонорифічної системи, хоча в дечому вона продовжувала змінюватися і пізніше.

Огляд змісту праці «*国語年間*» («Щорічник державної мови») між 1954 і 1991 роками показав, що найбільш вдало в Японії ввічливість досліджувалася саме в цей період часу [52].

Щойно Японія оговтала від Другої світової війни, суспільний інтерес до реформування японської мови знизився, а тому японська лінгвістика змінила напрямок своїх досліджень на вивчення регіональних різновидів мови (діалектів) та історичної лінгвістики.

Не так давно відбулося і зрушення значення займенника 2-ї особи *あなた* (*anata*). Настільки швидкі зміни в мові, котрі часто відбуваються не зважаючи на встановлені норми, звичайно ж, не в змозі перебудувати систему мовлення всіх носіїв японської мови. Люди старшого покоління зазвичай зберігають їхні звички, що сформувалися ще змолоду.

Прослідкувавши процес становлення вживання конкретних форм ввічливості, можна зазначити, що основна відмінність полягає між тими людьми, котрі отримали освіту до і після Другої світової війни. Це показали, зокрема, два дослідження вживання форм ввічливості в м. Окадзакі, що розташоване в префектурі Аїчі, проведені Державним інститутом японської мови з інтервалом в 20 років, та висвітлені дослідником японістом Алпатовим. При зіставленні вживання форм ввічливості особами різних поколінь виявлені наступні тенденції. Гонорифічна система японської мови в цілому спрощується. Багато слів і граматичних форм зникають або витісняються, зберігаючись лише в особливих, зазвичай ритуальних ситуаціях, типу мовлення про Бога, імператора або в процесі зведення актора театру кабукі в вищий ранг. Такі, наприклад, ввічливо-суб'єктні форми з допоміжними дієсловами なさる (*nasaru*), あそばす (*asobasu*), а також слова だんな (*danna*) — пан, かつか (*kakka*) — *Ваша величність*, おぼしめす (*oboshimesu*) — *думати*. Зникати можуть одиниці різних рівнів ввічливості. Наприклад, в мовленні молодих людей майже перестала, лише за винятком деяких діалектів, вживатися груба форма займенника 1-ї особи わし (*washi*). Однак в цілому тенденцію до зникнення мають перш за все «надмірно ввічливі» форми, такі всі приклади, що подані вище. Особливо це відноситься до ввічливо-суб'єктних і ввічливо-об'єктних форм, де раніше часто вживаних «надмірно ввічливих» форм практично не залишилося: дослідження в кварталах Нісіката (префектура Тотігі) і Нецу показали, що більшість опитаних не вживають ці форми в повсякденному житті, а часто навіть і не знають їх взагалі. У той же час нові форми ввічливості, як правило, не з'являються (за виключенням запозичень з англійської, котрі рідко виходять за межі молодіжного жаргону), хоча частота вживання деяких форм ввічливості може і зростати.

Рівень ввічливості багатьох збережених слів і граматичних форм знижується, а відмінності за ступенем ввічливості все частіше стають менш помітними. Таким чином, допоміжне дієслово あげる (*ageru*) зі значенням дії, спрямованої від свого до чужого втратило свій ввічливий характер. Також варто згадати займенник 2-ї

особи *あなた* (*anata*), котрий іще нещодавно вважався нейтрально-ввічливим. Зворотного розвитку не спостерігається. Стирання відмінностей відбувається в ввічливо-суб'єктних і ввічливо-об'єктних формах. Серед ввічливо-суб'єктних форм до Другої світової війни виділялися форми чотирьох рівнів ввічливості, а зараз дві з них (з допоміжними дієсловами *なさる* (*nasaru*) і *あそばす* (*asobasu*)) практично зникли, а дві однакові за ступенем ввічливості залишилися, хоча друга має кілька офіційний відтінок (форми з допоміжним дієсловом *なる* (*naru*) й з суфіксом *-られ* (*-rare*)). Зараз в японській виділяється єдиний ввічливий рівень, котрий протиставлений неввічливому [1].

Зростає тенденція не вживати ввічливі форми по відношенню до третьої особи. Цей звичай вже є практично повністю панівним, наприклад, на телебаченні, де, за винятком прослуховування інформації чи перегляду сюжету про імператорську сім'ю, ввічливість виражається тільки по відношенню до глядачів. Помітна ця тенденція і в розмові, адже зараз студенти та учні можуть говорити з викладачем, вживаючи ввічливі форми, однак, на відміну від довоєнного часу, коли розмовляють про вчителів між собою, зазвичай уже зовсім не вживають шанобливих форм [55, 165]. Такі випадки подекуди зустрічаються також і в підручниках, коли є речення, в яких про дії вчителя говориться без ввічливо-шанобливих форм. Таким чином, можна сміливо зробити висновок, що шанобливі форми будь-якого типу поступово стають формами вираження ввічливості до співрозмовника лише за його присутності.

У зв'язку з подібною існуючою тенденцією найбільш видозміненою виявляється найскладніша за значенням підсистема ввічливо-об'єктних (скромних) форм. Згідно з цією підсистемою, самі по собі форми зберігаються, але значення їх переосмислюється. Нерідко вони використовуються як ввічливо-суб'єктні, що забороняється літературними нормами, однак спостереження свідчать про те, що майже половина молоді повністю визнає таке вживання ввічливо-об'єктних форм. Ще частіше ці форми починають з'являтися у розмові про будь-які власні дії або про будь-які дії осіб, котрі пов'язані з комуні кантом-опонентом, незалежно від наявності об'єкта. Для ввічливих дієслів *いたす* (*itasu*) — *робити*, *まいる* (*mairu*)

— *йти/прибувати до місця призначення*, 申す (*mo:su*) — *говорити* це вже визнано нормою. В таких випадках ввічливе ставлення може виражатися тільки до співрозмовника. Наприклад, доповідачка на конференції може сказати про себе: 東京大学を卒業いたしました (*to:kyo: daigaku o sotsugyo: itashimashita*) — *Я закінчила університет міста Токіо*, спокійно використавши при цьому слово いたす (*itasu*) — ввічливий еквівалент дієслова する (*suru*) — *робити*.

Протиставлення ввічливих та неввічливих форм по відношенню до співрозмовника наразі є досить стійким явищем і не проявляє жодних тенденцій до послаблення своєї значимості в щоденній комунікації японців. Навпаки, як ми бачимо, воно посилюється за рахунок зміни значень форм ввічливості інших типів. Кількість випадків вживання ввічливих форм із закінченням -ます (*-masu*) зростає. Зараз вже не є рідкістю їх застосування в мовленні начальником по відношенню до підлеглого. Однак, в цілому частотність використання форм без частки -ます (*-masu*) і аналогічних їм за ступенем ввічливості все-таки вище.

Відносно співрозмовника продовжують існувати і «надмірно ввічливі» форми, які, так чи інакше, все більше набувають специфічного забарвлення, асоціюючись зі сферою обслуговування. У великих універмагах, кафе та торгових центрах Японії дуже поширеною є практика, коли спеціально наймають дівчат на підробіток, зазвичай студенток, які стоять біля входу в заклад і вимовляють «надмірно ввічливу» фразу «いらっしやいませ!» (*irasshaimase*), котра означає «Ласкаво просимо!».

Таким чином, згідно із дослідженням Масако Ішії, система форм ввічливості стає все простішою. Характерно, що мова іноземців, які вивчали японську мову за старими підручниками, сприймається в Японії як «занадто ввічлива». Однак ця система не зникає зовсім. Як показують масові дослідження, описані Алпатовим, більшість носіїв мови, включаючи школярів, вважають, що форми ввічливості необхідні в залежності від ситуації. Під час одного з таких досліджень серед школярів стало відомо, що 47,5% опитаних висловилися за збереження нинішньої

гонорифічної системи, 22,5% — за її ускладнення і 30,1% — за подальше спрощення, лише 1,9% опитаних заявили, що вони не вживають шанобливі форми [60, 108-109].

Японські мовознавці вже не пророкують зникнення форм ввічливості, а сходяться на тому, що вони будуть існувати і надалі. В будь-якому разі, ми погоджуємося з пані Сатіко в тому, що на практиці ми можемо спостерігати, що в процесі урбанізації та розвитку бізнесу роль форм ввічливості зростає [54].

2. Становлення гонорифічної системи української мови

Лінгвістичний етикет українців виник з живої мовної практики українського народу. Протягом тисячоліть етикет українців розвивається й відбиває культурні традиції українського народу, відповідаючи його духовним засадам. Деякі вирази етно-етикету відносяться аж до дохристиянських часів.

Український дослідник Стельмахович говорить про те, що: «Український мовленнєвий етикет — це прогресивне й суто національне явище. Без сумніву, в основі українських національних традицій спілкування лежать загальнолюдські морально-етичні цінності — доброзичливість, повага, привітність та гречність. Український етикет належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українців, їх склад розуму, самобутній спосіб мислення і світосприйняття» [35, 20].

Мовленнєвий етикет дуже сильно співвідноситься з національним духом. За словами Ю. Липи, на утворення національного характеру українців впливали різні етнічні групи, які проживали на території України тисячі років, від яких залишилися так звані «первені». Ю. Липа наводить чотири давні культури, що

створювали свого часу українську народність: трипільський, понтійський, готський та київсько-руський.

Трипільська культура наділила українців терпінням, передбачала мужність, смиренність, увагу, наполегливість у досягненні своїх цілей та вміння стійко приймати невдачі, психологію роботящого селянина та повагу до жінок та батьків. Менталітет українця полягає у формуванні національного духу та різноманітності архетипів. Історичні та культурні аспекти сімейних звичаїв беруть верх, так само, як і демократичний соціальний лад.

Понтійська культура дала українцям мужність, ентузіазм, творчість та почуття прекрасного. Завдяки їй індивідуалістичні українці навчилися протистояти колективізму, але водночас і навчилися шукати односторонців. Саме понтійська культура наділила наш народ прагненням до створення союзів та спілок.

Київська Русь, давня українська держава, наділила українців можливістю усвідомлювати свої політичні звичаї, любов до волі, свободи та гордості з власну націю. Не можливо ігнорувати такі різкі зміни в житті людей. Відтак вони проявляються в мовному середовищі й накладають відбитки давнього устрою на духовність, характер, релігію, спосіб мислення та вираження власних думок сучасних громадян України [28].

Український етикет також походить із релігії. Релігія ж в свою чергу заснована на повазі до землі, батьків, родичів, друзів. Доброта, пошана та ввічливість до ближнього свого є особливо важливою у східноєвропейських мовах.

Українська система ввічливих звертань з плином часу пережила надзвичайно багато змін у своєму розвитку. Це можна пояснити специфікою організації українського суспільного устрою. Нині офіційний перелік звертальної лексики складається з слів, таких як: пане/пані/панове, добродію/добродійко/добродію,

друзі, колеги, громадо. Їх зачасту супроводжують прикметники, на кшталт: вельмишановний, високоповажний, високодостойний, шановний, дорогий, наприклад: вельмишановний Іване Федоровичу, високодостойний посол, високоповажний пане Президенте, шановні пані та панове, дорогі друзі, шановні колеги.

Примітно, що нині на території Західної України більш поширеним стало використання таких слів, як: *пан*, *пані*, *панове*, які за часів тоталітаризму в епоху використовувались надзвичайно мало. Ці ввічливі звертання перейшли в українську мову з польської, де їх значення було переважно нейтральним. Хоча у східній частині України такі слова використовувались більшою мірою у випадках ділового мовлення (це звертання до гостей з-за кордону, чиновників, учасників конференцій та урядовців), на Закарпатті та Прикарпатті вони мають загальне побутове значення. Вони лунають не лише в офіційних ситуаціях, а й у школах, в магазинах, в офісах. Ці звертання знову стали загальноприйнятними. Тому слово *пан* та його похідні, як і до часів Радянського Союзу, втратили своє первинне значення. При розмові з незнайомцем дана форма звернення не супроводжується іншими прикрашальними словами.

Дана лексика є властивою для більшості з слов'янських мов. Такі лексичні одиниці, як *пан* (*пані*), є скоріше словами-регулятивами, які говорять про повагу до комуніканта-опонента, і більшою мірою вони використовуються у зв'язці з прикладкою, що зазначає або конкретну особу по-імені, або за посадою в умовах ведення ділового спілкування. Ще із XIV ст. «Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.» вперше закріпив їхнє лексичне значення, як форму офіційного звернення до високих верств суспільства [34].

Часто слова *пане/пані/панове* вживалися самотійно або в поєднанні з ім'ям навіть у поезії, наприклад у вірші українського новатора поетичної форми Павла Тичини: «О панно Інно, панно Інно!..» [42].

«Революція гідності» 2013—2014 рр. актуалізувала вітання «*Слава Україні! — Героям слава!*» — колись це було гаслом членів ОУН. Безперечно, даний вислів є глибоко патріотичним, і він не обмежується лише завданнями етикету, а ще й пробуджує в серцях українців глибокі почуття національної приналежності.

У повсякденному мовленні етикет — це невід’ємна частина спілкування, яка відтворюється ораторами за певними правилами. Він має унікальну національну ідентичність. Наприклад, українці з давніх давен шанували людей старших за віком, за соціальним положенням, а також незнайомих, використовуючи займенник *Ви*. Наприклад, *Ви, тату...*, *Ви, пане...* Даний спосіб вираження шани безперечно є одною з давніх рис української ментальності [7, 37].

У перші роки після отримання незалежності галицькі інтелігенти пропонували застосовувати з даною метою давні галицизми на кшталт, *вуйко і вуйна*, але ця ідея дістала підтримки у громадськості. *Вуйком і вуйною* на Галичині кличуть або ж членів сім’ї, або ж старших чоловіків/жінок, частіше в селах, де цей шар лексики залишився і донині. Окрім того, нерідко також вживаються і зменшувально-пестливі імена, якими називають найближчих приятелів, дітей, або ж інших членів родини. На противагу тогочасним російським звертанням Аня, Толя, Коля та ін. це були саме такі українські звертання, які рідко коли можна було зустріти навіть на сході нашої тогочасної країни: *Марічко, Михасику, Галинко, Петрусь, Оленко*. Зачасту в художній літературі такі прикрашені звертання ставали одними із численних атрибутів галицької самобутності [12, 287].

Культурне відродження стародавнього мовленнєвого етикету у наш час демократизації суспільства може бути вельми корисним. Зрештою, вони відтворюють оригінальну історію українського суспільства, відображаючи традиційно-народний погляд на мову, мовлення, фольклор та сам процес взаємодії в суспільстві. Нинішня комунікативна практика підтверджує, що кожна

цінність народу, що була зібрана й збережена в усіх регіонах нашої незалежної держави, є спільною власністю українського народу і може бути використана для подальшого розвитку рідної мови.

В українському мовному запасі є надзвичайно багато добрих, сердечних, ввічливих і привітних слів. Оскільки українці, як правило, вітають один одного хорошими, люб'язними словами, то й не дивно, що вони нерідко використовують лексеми, в семантичному центрі яких є слово «любов», щоб висловити ніжні духовні почуття та прихильність, тим самим підкреслюючи повагу до комунікантів. Наприклад, *будьте люб'язні, люб'язно прошу Вас*. Сама лексична одиниця «люб'язний» походить від слова «любов», а тому значення даної лексеми пов'язане з вічними цінностями, такими як кохання і щирість, загальний зміст яких по суті є універсальним [26].

Для української нації мова та етикет здавна були сакральними. Тому іноземні загарбники часто намагалися спотворити українські мовленнєві ритуали та запровадити свої «замінники». Наприклад, нині можна зустріти немало родин, де по відношенню до дідусів, бабусь та батьків використовують замість традиційного українського займенника «Ви» займенник «ти». Запозиченим в українську також вважається використання по-батькові.

Видатні культурні діячі та генії української літератури віддавали перевагу називати себе на європейський манір — з використанням лише імені та прізвища. Наприклад: Ліна Костенко, Іван Багряний, Володимир Винниченко, Павло Тичина. Навіть такі українські письменники, такі як Юрій Яновський та Микола Куліш, не радили їх сучасникам підтримувати звичку використовувати по-батькові.

На формування вербальних засобів вираження ввічливості українців вплинули культури сусідніх народів та різноманітних етнічних груп (гуцулів, покутнян,

опілян). Зокрема, великий вплив на утворення сучасної гонорифічної системи української мови мали запозичення-галицизми, які глибоко осіли в системі ввічливості й широко використовуються і донині [26].

На сьогоднішній день етикет є абсолютно відкритою системою, бо в більшості ситуаціях йому притаманні зміни та гнучкість. Певна частина засобів гонорифіки поступово перестає вживатись, стаючи архаїзмами. Наприклад, вирази, що використовувались раніше з метою привітання *«на добрий день»*, *«Бог у поміч»*, *«помогай Бог»*, *«чолом»*.

Таким чином, сучасна прогресивна українська еліта на етапі розвитку держави прагне зробити усе можливе, щоб повернутися до народного досвіду комунікації, відродити втрачене, позбавитися рис, невластивих українській культурі спілкування, які були практично нав'язані нашому народу.

РОЗДІЛ 2.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В ЯПОНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

2.1.Невербальні способи вираження ввічливості

Вербальне мовлення — найбільш універсальний та ефективний спосіб взаємозв'язку. Однак, процес комунікації проходить не лише за допомогою лексичних одиниць. Щоб забезпечити коректну передачу інформації, люди користуються величезною кількістю невербальних засобів мовлення.

Дослідниця Беляєва зазначає, що у міжособистісному спілкуванні вибір форми ввічливості особою залежить від екстралінгвістичних факторів, таких, як статус, становище, вік комунікантів, обстановка спілкування, ступінь соціально-психологічної дистанції та інших [6, 257].

Й. А. Стернін визначає невербальний етикет спілкування як «вимоги до жестів, поз, міміки, дистанції спілкування, фізичним контактам між співрозмовниками, і т. д., які повинні бути виконані в процесі спілкування, щоб відносини між партнерами по спілкуванню можна було вважати ввічливими» [37, 97].

«В якості основних способів сприйняття невербальної комунікації виділяються акустичний, візуальний (оптичний), тактильний, термальний, ольфакторний і

смаковий. Реалізуючи загальну для них функцію невербальної комунікації — передавати повідомлення, що стосуються конкретного стану комуніканта, його ставлення до себе, до партнера і ситуації, — кожен із способів зберігає при цьому свою специфіку.

За допомогою акустичного впливу, особи, що спілкуються сприймають екстралінгвістичні (паузи, сміх, плач, кашель, зітхання і т.д.) і паравербальні сигнали повідомлення (швидкість мови та її ритм, тембр голосу і його гучність і т.д.). Те, яким висловлювання відтворене, є часто більш важливим фактором, ніж сам зміст повідомлення, а такі засоби, як наголос, паузи та інтонація, передають повідомлення про те, яке значення в даній ситуації надається сказаним словам» [25, 111].

У спілкуванні японців (особливо повсякденному особистому, в порівнянні з публічно-офіційним) важливу роль відіграють модуляції голосу. Так, у ввічливій мові в цілому модуляції можуть посилювати ввічливість і чемність, що не є характерним для української моделі спілкування. Варто згадати хоча б, специфіку модуляцій професійного мовлення працівників сфери обслуговування, що здебільшого відсутня в українців. У неформальному повсякденному спілкуванні модуляції сприяють створенню невимушеної, пом'якшеної, теплої тональності, підкреслюють доброзичливий інтерес до співрозмовника. В фамільярній мові, крім того, використовується широка гама модуляцій, що виражають актуальні для цієї сфери емоційно-експресивні смисли: сильне здивування, розчарування, невдоволення, роздратування, глузування, почуття ласки і любові, та ін. Багато з цих емоцій японці традиційно вважають незручним висловлювати вербально (тоді як для українців в таких випадках більш характерні прямі словесні вирази). Варто також звернути увагу на особливу манеру мови японців при телефонних розмовах — на нормативні привітно-батьорі модуляції етикетної фрази початку розмови: *もしもし!* (*moshi moshi*) — *Ало-ало!* В українців така манера відсутня, а відтак їхній звичайний тон здається японцям занадто похмурим та непривітним.

Велика частина невербальної інформації, відтвореної комунікантом сприймається здебільшого візуально. Невербальна комунікація об'єднує міміку або вираз обличчя як основне джерело передачі людських емоцій, кінесику (рухи всього тіла, інтонація мовлення, ритм, просторові умови комунікації, виразність, сила прояву почуттів), проксемику (відстань між комунікантами, яка надає інформацію про характер спілкування між ними, про їх емоційний стан і про соціально-культурні особливості комунікації), зовнішні атрибути ситуації (зріст, одяг, зачіска комунікантів, навколишні предмети), а також зоровий контакт, що виконує в першу чергу функцію регулювання розмови і атмосфери інтимності в міжособистісному спілкуванні [25].

Жести визначаються Стерніним Й. А. як «динамічні виразні рухи тіла. Жести співрозмовники виконують не тільки руками, але і плечима, спиною, ногами, всім тілом «разом узятим». Поза — це фіксовані положення тіла, прийняті людиною. Поза може розглядатися як застиглий жест. Поза і жести тісно взаємопов'язані, тому зазвичай їх розглядають разом. Роль жестів і поз в невербальному етикеті важко переоцінити. Вони, перш за все, покликані продемонструвати ввічливість щодо співрозмовника» [37, 16].

Жести, як і мовні одиниці, здебільшого є символічними знаками. Вони утворюють лексикон мови тіла людини, точно так само, як лексичні одиниці утворюють у сукупності словник природної мови людини. За допомогою жестів, як і за допомогою слів, можна висловлювати думки і почуття, передавати ідеї та емоції. «Жести, як і слова, можуть бути адресованими, тобто зверненими до конкретної людини або до аудиторії, і не адресованими до кого-небудь конкретно, тобто зверненими до будь-кого; інструктивними (наприклад, жести людини, що пояснює, як проїхати до певного місця) і констативними (наприклад, кивок, що означає згоду людини щодо певного питання чи положення), спокійними і експресивними, заспокійливими і загрозливими, теплими і холодними,

стилістично нейтральними і забарвленими (наприклад, зменшувально-пестливі форми слів у процесі комунікації).

Жестові послідовності можуть утворювати жестові семіотичні акти, подібно до того як мовні висловлювання комбінуються в акти мови» [24, 303].

Жести можна розділити на наступні групи: оціночні (позитивні, негативні), жести намірів, жести станів, риторичні жести (підсилювальні, зображувальні, вказівні). Етикетні вимоги до жестів різних типів також є різними.

Оціночні жести виражають як позитивне ставлення мовця до співрозмовника, ситуації спілкування, змісту, що повідомляється співрозмовником, так і негативне. Етикет вимагає, щоб в спілкуванні переважала позитивна оцінність. Це означає, що в невербальній поведінці мовці під час спілкування повинні віддавати перевагу жестам і позам, які демонструють позитивну оцінку. Це перш за все так звані відкриті пози і жести, коли комунікант відкриває грудну клітку, не затуляє її складеними хрест-навхрест руками або будь-якими жестами, котрі тимчасово можуть прикривати її. До відкритих жестів відносяться такі, при яких руки широко розводяться в сторони або простягаються вперед, в бік співбесідника, коли співрозмовник так чи інакше бачить долоні мовця. Відкриті жести передають прагнення до контакту з співрозмовником, сигналізують про доброзичливість мовця до співрозмовника [38].

Відкриті жести — це свідчення психологічної відкритості, бажання спілкування і продуктивних контактів. Виявляються не лише в несхрещених і незамкнутих позиціях рук і ніг. Окрім того, про відкритість особи до спілкування може свідчити злегка піднята голова, розкриті і повернені руки долонями вгору (обидві або хоча б одна з них). Якщо особа знаходиться в русі, то ці жести зазвичай плавні, округлі, м'які. Погляд відкритий, часто супроводжується усмішкою.

Закриті жести, як не дивно, говорять про психологічну закритість, а також про тенденцію до відгородженості від ситуації. Закритою називається поза, в якій людина, як ніби, відгороджується від оточуючих або навіть захищається. Це можна побачити насамперед у тому, що перехрещуються руки і ноги. Причому не обов'язково, що людина складає руки на плечі (хрест-навхрест), це може бути і, наприклад, дотик до каблучки, що знаходиться на лівій руці правою рукою. Часто можна спостерігати людину, що прийняла так звану «позу замку», частину пальців рук стиснувши в кулак. Коли людина сидить, вона може закидати одну ногу на другу, або ж підгинати ноги під стілець і перехрестити їх в районі щиколоток. Також в сидячому положенні особа може відкидатися назад, збільшуючи тим самим дистанцію. Це нагадує оборонну позицію боксера на рингу. Голова, найчастіше, опущена, погляд з-під лоба, руки можуть розташовуватися як на виду, так і бути захованими (під столом, за спиною, в кишенях і т.д.). Закриті жести часто супроводжуються настороженою або агресивною мімікою, що проявляється в насуплених бровах, складках на вустах і куточках губ, що опущені вниз.

Представники японського суспільства помітно стримані у вираженні емоцій. Зокрема, в порівнянні з українцями, в них відзначається значна обмеженість міміки, особливо рота і брів. У сфері жестикуляції для японців також є менш характерними інтенсивні жести вираження емоцій. Наприклад, у них майже немає жестів з використанням кулака, поширених в українців. В цілому, японці набагато менше користуються ритмічними жестами в процесі комунікації, а самі такі жести зазвичай мають менший розмах і невелику частоту рухів, ніж в україномовних комунікантів. Дуже часто можна помітити, що японці здебільшого тримають руки біля тіла: коли кланяються, коли працюють, коли спілкуються з друзями чи колегами по роботі. Вони дуже турбуються про власний простір і не мають звички посягати на чужий.

У стоячому положенні людина також може показати свою закриту позицію. Наприклад, можна встати з опорою на одну ногу, а другу зігнути і поставити ступню вертикально, впершись носком у підлогу. Якщо помітили ознаки закритої позиції, то можна зробити висновок про те, що людина підсвідомо ставить бар'єр між собою і оточуючими. Причому не можна однозначно стверджувати, що закрита позиція погана. Зовсім ні, просто вона не підходить для комунікацій. Зате в ній людина може зосередитися на своїх думках, міркувати, вирішувати проблемні питання. Але також можна відзначити, що подібні позиції сигналізують про стан тривоги у людини, розгубленості, можливо навіть, невпевненості в собі і власних силах.

Вибір тих чи інших жестів і поз залежить від культури спілкування. Наприклад, в спілкуванні з японцями дуже важливими є поклони. Без них зазвичай не починають розмову з незнайомою людиною, або особою, яка завідомо вище мовця за соціальним статусом.

Поклони використовуються і для вітання, і для привітання зі святами, для прохання. Вони розрізняються між собою ситуативно. Поклон можна робити у три способи: стоячи, сидячи традиційно по-японськи і сидячи на європейський манір. Окрім того, вони можуть мати дві форми виконання: чоловічу й жіночу. Заведено, що люди нижчого віку та соціального статусу кланяються більш ввічливо, себто нижче і роблять це першими.

Залежно від ситуації, уклін може бути різним. На це впливають ступінь поваги і соціальний статус того, кому мовець кланяється. Поклони, що є звичним способом невербального вираження ввічливості в японському суспільстві, зазвичай поділяють на три групи:

1. お辞儀 (*ojigi*) — поклони (використовуються в якості вітань, коли просять вибачити за щось або при отриманні подарунка);

2. うなづき (*unadzuki*) — кивок згоди або кивок, який підтверджує, що співрозмовник уважно слухає мовця;

3. あいづち (*aidzuchi*) — "підтакування". Доречно слухати співрозмовника і піддакувати йому, вимовляючи: はい (*hai*) — так, ええ (*ee*) — ага/так, そうですか (*sou desu ka*) — невже так/я-то про це не знав/вперше чую, 本当ですか (*hontou desu ka*) — правда? [46].

Уклін お辞儀 (*ojigi*) робиться шляхом наинання тіла з прямою спиною, тримаючи обидві руки по швам (для чоловіків) або з руками на колінах (для жінок). Їх роблять, дивлячись на співрозмовника, але не безпосередньо в очі. お辞儀 також можна розділити на три основні категорії: неофіційні, офіційні й дуже офіційні. Неофіційні поклони роблять з кутом тіла близько п'ятнадцяти градусів, або просто кивком приблизно в п'ять градусів, офіційні поклони — з кутом тіла близько тридцяти градусів. Найбільш офіційний уклін має бути ще глибшим — від сорока п'яти до дев'яносто градусів. Їх глибина і безпосередня тривалість є прямо пропорційними тій повазі, яку виявляє особа до співрозмовника.

Правила, котрі регулюють норми виконання поклону та реакцію на них, є надзвичайно складними. Припустимо, якщо людина кланяється трохи довше, ніж 2-3 секунди, як це прийнято зазвичай робити, то він/вона може отримати ще один уклін від співрозмовника. Нерідко внаслідок цієї «затримки» починається довгий процес обміну поклонами, який обтяжує обох комунікантів. Люди, котрі знаходяться нижче за соціальним статусом або молодші за віком відповідно кланяються довше і нижче. Якщо ж «старший» звертається до «молодшого», то він /вона може обмежитися лише скромним кивком голови, і це не буде сприйматися за грубість.

Коли особа має намір попросити вибачення, то уклін мусить виконуватись довше і глибше, ніж зазвичай (з кутом нахилу тіла близько сорока п'яти градусів та опущеною головою). Як правило, в таких ситуаціях уклін може повторюватись для виникнення у співрозмовника відчуття того, що опонент розкаюється. Часом,

в разі прохання вибачити, люди можуть присідати донизу, щоб продемонструвати цими діями, що особі дуже шкода за скоєне.

На відміну від японців, україномовне суспільство позбавлене необхідності кланятись одне одному при привітаннях, знайомстві, проханні та у інших ситуаціях. У свою чергу, в українській комунікації в ситуаціях висловлення прохання часто можна помітити такий жест, як притискання рівної долоні до грудей. Він символізує щирість та високу оцінку подальших дій співбесідника, а також дає зрозуміти, що співрозмовник надасть мовцю дуже цінну допомогу.

Окрім того, дуже поширеним є рукостискання. Не зважаючи на те, що ним користуються як чоловіки, так і жінки (пані роблять це в дещо м'якшій формі), все ж, рукостискання більшою мірою вважається чоловічим засобом вираження ввічливості. Процес рукостискання можна і у чоловіків, і у жінок спостерігати під час знайомства. Якщо мова йде про вітання вже знайомих людей, то жінки радше послуговуються легким кивком, якщо вони мало знайомі, легким поцілунком у щоку або обіймами, якщо мова йде про давніх подруг, а представники сильної статі — тиснуть одне одному руки або ж легко обіймаються, поплескуючи одне одного по спині.

Етикетне функціонування очей регулюється певними нормами, що є неоднаковими у різних суспільствах. Для українського населення є неввічливим в процесі комунікації відводити кудись в інший бік очі, роздивлятися навколишні предмети або свої руки. Спілкуючись, українці дивляться в очі один одному, від цього і народилося слово «ввічливий». У япономовному суспільстві існує неочікуваний парадокс: більшість японців говорять про те, що якщо людина не дивиться у вічі співрозмовнику, то вона щось приховує, натомість самі вони неохоче дотримуються цього неписаного правила.

Японці традиційно уникають фізичного і візуального контактів в спілкуванні. Активність цих контактів в невербальній комунікації середньостатистичного українця, в тому числі роль фізичних контактів у сфері повсякденного етикету та роль візуального контакту для підтримки комунікації, значно вища, ніж у японця.

У кожного народу є уявлення про доцільні та підходящі для різних комунікативних ситуацій дистанції спілкування. Наприклад, в українській культурі спостерігається невелика дистанція при спілкуванні:

1. дуже інтимна — дистанція менше 15 см, коли люди фактично стикаються один з одним;
2. інтимна — 15 — 50 см, відстань витягнутої руки; на цій дистанції спілкуються один з одним близькі друзі, між якими існує емоційний контакт і емоційне взаєморозуміння;
3. персональна — 50 — 100 см, відстань приблизно двох витягнутих рук; на цій, дистанції прийнято спілкуватися з колегами, хорошими знайомими, учасниками прийому, вечірки, з гостями. В більшості країн Європи персональна дистанція становить до 150 см;
4. соціальна — 100 — 150 см, дистанція для соціального спілкування, тобто для спілкування з малознайомими (для розмови з листоношею, слюсарем, новим колегою);
5. офіційна — 150 — 300 см, для спілкування з незнайомими і офіційними особами;
6. публічна — більше 3 м, для спілкування з групою людей, дистанція для оратора, лектора.

Васильєва-Гангнус радить в ситуації міжкультурного спілкування починати діалог завжди на дистанції. Краще, якщо відстань між співрозмовниками скоротиться в процесі діалогу за взаємної згоди. Також він зазначає, що, незважаючи на тип культури, скорочення дистанції завжди говорить про симпатію, що виникла між комунікантами [9].

Якщо розглядати дві культури у розрізі, то варто зауважити, що японці відрізняються більшою дистанцією під час розмови. Так, у ввічливому спілкуванні для них звичайна дистанція становить приблизно три кроки, а для

українців — два. Особиста недоторкана зона у японців також більша, ніж у представників української культури.

Простір комунікації японців і українців має, крім відмінностей в дистанції й інші принципові відмінності. Так, для японців в процесі комунікації традиційно є актуальними два виміри простору — горизонтальний і вертикальний. В японському етикеті діє вимога щодо того, що під час вітання людей більш високого соціального статусу ні в якому разі не можна стояти вище за них (наприклад, при зустрічі на сходах). В українців це не має такого важливого значення.

Дослідники І. Альтман і М. Говейн запропонували розрізняти такі ідеальні моделі невербальних стилів комунікації:

- індивідуально-експліцитний невербальний стиль, котрий регулює особисту приватність (інтимність) за допомогою виразних жестів;
- індивідуально-імпліцитний невербальний стиль (служить захисту власної ідентичності, використовуючи неявні жести і рухи тіла, що вказують на відповідну дистанцію влади);
- общинно-експліцитний невербальний стиль (сприяє зміцненню норм групи, збереженню публічної особи, демонструючи експресивні жести);
- общинно-імпліцитний невербальний стиль (підтримує групові норми і суспільне обличчя з посиланням на існуючу дистанцію влади) [49].

Як справедливо зауважила Вежбицька, «майже завжди існує кореляція між моделями вербальної поведінки і моделями невербальної поведінки. Таким чином, там, де широкі культурні переваги або норми особливого мовного стилю забороняють людям висловлювати особисті емоції, ми також можемо очікувати від співрозмовників фізичного "дотримання дистанції" в просторі, наприклад, прагнення не доторкатися до співрозмовника або не дивитися йому в очі. І

навпаки, коли вербальний етикет задіяний мало або зовсім не задіяний, можна очікувати більш особисті та різноманітні форми фізичного поведінки» [10, 213].

Так чи інакше, японці мають менший, ніж українці, набір засобів вираження позитивних і негативних емоцій, спрямованих на партнера; більшість їх емоційних засобів звернуто, скоріше, до себе, ніж до оточуючих. Відтак, у японців традиційно відсутні наявні в українському суспільстві яскраво виражені жести грубої відмови, відкритої загрози, прямої образи, різкого обурення. Майже немає споконвічно японських інтенсивних, яскравих жестів позитивної оцінки, сильної радості, відчаю; неяскравими є вираження любові, жалості, розради.

Таким чином, невербальні знаки поведінки є важливою складовою спілкування, без яких неможливо отримати повне уявлення, як про окремих індивідів, так і про культури в цілому.

2.2. Вербальні способи вираження ввічливості

Ввічливість, згідно Тюриною, є «мовноповедінковою категорією, що реалізується в мовленні певним набором лексико-граматичних і просодичних засобів, основною метою використання якої є досягнення позитивного комунікативного ефекту» [43, 115].

До універсальних лексичних засобів вираження ввічливості, які присутні у всіх мовах, належать формули етикету. Такі формули позначають найбільш часті та сталі вирази, що використовуються при намірі особи попросити пробачення, привітатись, попрощатись та ін. Наприклад, коли людина воліє перепросити за скоєне, популярними і загальноприйнятими є формули «*вибачте*», «*перепрошую*». Якщо необхідно про щось попросити, то комуніканту радиться використовувати методи непрямого прохання із пом'якшувальними словами, уникаючи уособлення, і цим самим знімаючи з себе «позначку» зацікавленого прохача, на кшталт, «*Чи не могла б ти увімкнути світло?*», «*Можна попрохати тебе зробити чашечку чаю?*». Питальна інтонація в таких проханнях також залишає опоненту «місце для маневру» і дозволяє м'яко відхилити пропозицію.

Використання етикетних формул в усному мовленні часом здається схожим на дотримання певного ритуалу спілкування, утворення якого спровоковане повторюваними ситуаціями у суспільстві. М. М. Бахтін зазначає, що для того, аби акт комунікації проходив успішно, безперечно необхідно володіти мовними жанрами, які відповідають типовим темам людської взаємодії [4].

Формули ввічливості, з одного боку, дозволяють використати певну формулу в певній ситуації, а з іншого боку, наголошують на необхідності висловити будь-яке висловлювання, яке личить ситуації в певних обставинах. Ступінь жорсткості чи свободи використовуваного висловлювання залежить від ситуації спілкування:

чим протокольнішою та офіційнішою є комунікативна ситуація, тим більше акцентується статус учасників і тим жорсткішими будуть формули спілкування, включаючи формули ввічливості» [37, 201].

Однією з найяскравіших ознак ввічливого спілкування в українській мові вважається «Ви-спілкування» в неофіційній комунікації. Саме за допомогою «Ви-спілкування» можна відобразити недовге знайомство або неблизьке спілкування з людиною. Більше того, використання моделі «Ви-спілкування» говорить про пошану комунікантів один до одного. Іноді займенник «Ви» може використовуватися в тому числі і в розмові давніх подруг, які глибоко поважають одна одну, однак така традиція звертання вже практично вийшла з ужитку.

Якщо жінки у процесі спілкування частіше все ж схильні звертатися на «Ви», то для чоловіків більш звичним є «Ти-спілкування». При тривалому спілкуванні на «Ви» чоловіки часто прагнуть прибрати такий комунікативний бар'єр та перейти на «Ти-спілкування», навмисно скорочуючи психологічну дистанцію [11].

Окрім того, як засіб вираження ввічливості варто зазначити евфемізацію мови . Вона також властива всім культурам. «Підтримка культурної атмосфери спілкування, бажання не засмутити співрозмовника, не образити його побічно, щоб не викликати дискомфортного стану. Все це зобов'язує мовця, по-перше, вибирати евфемістичні номінації, по-друге, пом'якшувальний, евфемістичний спосіб вираження. Історично в мовній системі склалися способи перифрастичної номінації всього, що ображає вподобання і порушує культурні стереотипи спілкування. Пом'якшуючими прийомами ведення розмови є також непряме інформування, алюзії, натяки, які дають зрозуміти адресату істинні причини подібної форми висловлювання» [48].

Про зв'язок застосування непрямих засобів впливу з ввічливістю стверджує В. В. Демен'єв: «Велика ввічливість звертання до непрямих засобів впливу в

порівнянні з прямими засобами полягає, перш за все, в тому, що вже саме звернення до спонукального мовного акту містить в собі протиріччя з принципом ввічливості» [16, 303].

Пан Деменьєв пропонує також відрізнити ввічливість від бажання уникати конфліктів, котра час від часу може зводитися до пояснення чого-небудь. Автор також говорить про те, що «непрямі спонукальні форми використовують через відсутність чіткого розмежування сенсу висловлювань. Непрямий мовленнєвий акт типу «Чи не могли б Ви відкрити вікно?» можна зрозуміти і як питання, і як прохання. Саме ця можливість одночасного прочитання двох комунікативних намірів і сенсів висловлювання становить більшу, ніж у прямих прохань, ввічливість непрямих спонукальних мовних актів». При цьому автор не вважає, що в подвійності сенсів є якась ввічливість [16, 308].

«Подібні засоби лише вважаються ввічливими в результаті прийнятої суспільної угоди. Сам принцип ввічливості в значній мірі обумовлений національною культурою. Існують культури, в яких ввічливим є не звернення до невизначених засобів і спонукання адресата зробити додаткові інтерпретативні зусилля, які необхідні для того, щоб зрозуміти, що мається на увазі, а, навпаки, влучне вираження своєї думки і позбавлення адресата від необхідності робити непотрібні розумові зусилля» [16, 312].

Наступна особливість, характерна і для української, і для японської культур — уникнення перебивання в ввічливому спілкуванні. Ввічлива поведінка в мовному спілкуванні велить вислуховувати фрази опонента до кінця. Не зважаючи на це, і діалогам, і полілогам властивий той факт, що їх учасники можуть дуже експресивно виражати свої емоції під час висловлення згоди чи протесту. Це абсолютно звична справа для щоденного спілкування. Звичка перебивати характерна більше для чоловіків, жінки ж більш коректні при висловленні думок.

А перебивання опонента є знаком того, що співрозмовник не є зацікавленим у подальшому продовженні розмови.

У японців і українців виявляється значна подібність зв'язків вербальної ввічливості з невербальною. Характерною особливістю є зокрема загальне функціонально-стилістичної відповідності вербальних і невербальних засобів. Так, ввічливі вербальні засоби можуть поєднуватися зі стилістично нейтральними або ввічливими жестами; чемно-церемонні і публічно-офіційні — з ввічливими і церемонними; розмовні — з нейтральними і побутовими, фамільярні — з фамільярними і побутовими. Наприклад, японський ввічливий вираз *お願いします (onegai shimasu)* — *прошу Вас* зазвичай супроводжується ввічливим поклоном. У невимушеному і фамільярному спілкуванні при цьому може використовуватися вираз *頼む (tanomu)* — *прошу тебе* з відповідним по стилю жестом складання рук перед обличчям. Український ввічливий вираз згоди «Дуже добре» може супроводжуватися ввічливим нахилом голови, а невимушене «Гаразд» — коротким повсякденним кивком.

В етикеті японців мовні та невербальні засоби пов'язані особливо тісно, утворюючи специфічні мовно-невербальні комунікативні одиниці. Наприклад, вживання виразів подяки і вибачення *どうもありがとうございます (do:mo arigato: gozaimasu)*; *たいへんもうしわけありません (taihen mo:shiwake arimasen)* без поклонів сприймається як порушення етикету. Так само й відповідні українські висловлювання "Я вам дуже вдячний" та "Вибачте, будь ласка", зазвичай супроводжуються легким нахилом голови.

Такі комплекси іноді приймають характер семантичних єдностей, мовні компоненти яких вживаються тільки в поєднанні з невербальними. Також можна навести приклад японської повсякденної формули посиленого прохання *このとおり (kono toori)* — "Дуже прошу" (букв. "Ось так") зі складанням рук перед грудьми і легким поклоном, а також український вислів посиленого

прохання, коли мовець стає на коліна зі словами "*Будь ласка, на колінах тебе прошу*".

Таким чином, при необхідності вираження поваги та шанобливого ставлення до співрозмовника для української та японської комунікації властивим є використання стійких формул ввічливості, непрямих виразів, евфемізмів та літературної лексики. Перебивання є небажаним для всіх досліджуваних культур.

2.3. Граматична та лексико-стилістична характеристика гонорифічної системи японської мови у зіставному аспекті

Форми ввічливості японської мови, або ж 敬語 (*keigo*) — це засоби вираження різнопланових соціальних відносин між мовцем, його опонентом і тими, про кого розмовляють. Форми ввічливості тісно пов'язані з ситуацією, за якої відбувається процес комунікації, й дозволяють передавати різноманітні соціальні стосунки, що існують у суспільстві. Кількість мовних засобів, здатних вказати на відмінності в япономовному соціумі є дуже великою. Загальне правило їх використання полягає в тому, що ввічливі форми вживаються по відношенню до чужого оточення, а неввічливі (просторічні форми) — по відношенню до свого оточення. Ввічливість ніколи не може бути спрямована на себе.

У японському суспільстві є низка формальних правил, за якими можна визначити та обрати потрібний тип комунікації:

- той, хто є молодшим за соціальним статусом або віком повинен використовувати скромніші й більш шанобливі форми — це правило діє навіть у ситуаціях спілкування між братами і сестрами;
- незалежно від віку, учень, який вступив до навчального закладу пізніше, знаходиться у положенні «нижчого» щодо вчителя або старшого курсом/класом товариша (навіть якщо після закінчення університету випускник створить блискучу кар'єру політика, він/вона все одно буде звертатися до свого викладача, використовуючи ввічливі форми);
- чоловіки за соціальним статусом завжди вважаються вищими за жінок, навіть, якщо жінка в суспільстві має більше впливу — на соціальних сходах вона залишається нижче;

- у лікарнях пацієнти повинні шанобливо ставитися до лікарів та медичного персоналу, офіціанти та менеджери — до власника закладу та гостей, персонал готелю — до постояльців, у школі батьки учнів — до вчителів (так само, як і в університетах), продавці та консультанти в магазинах та торгових центрах — до покупців та відвідувачів, службовці компанії — до вищих за посадою співробітників та директора, адже всередині компанії існує своя ієрархічна система, якої дотримуються всі працівники без винятку.

Що стосується даного аспекту в українській мові, то варто зазначити, що там також зберігається феномен прояву поваги до людей, старших за віком, до лікарів, вчителів; стюардес та обслуговуючого персоналу в закладах громадського харчування, готелях до гостя чи клієнта. Однак, на відміну від японців, українському народові невластивими є, наприклад, стосунки типу «старший — молодший» в навчальних закладах, або підвищення соціального статусу чоловіка, по відношенню до жінки. Навпаки, чоловік, згідно із загальноприйнятими правилами етикету мусить поступатися жінці і поважати її персону в дещо більшій мірі.

І все ж, у Японії зазвичай соціальний стан співрозмовників вважається більш важливим за всі інші фактори. «Скільки б не тривало знайомство, — підкреслює Татемацу Кікуко, — сенсей є сенсей... І навіть якщо хочеться висловити свою симпатію до людини або відверто поговорити, все одно не можна переходити на більш низький рівень ввічливості». Як правило, при розмові людей різного віку старший зі співрозмовників може дозволити собі нейтральний стиль мовлення, в той час як молодший використовує ввічливі словоформи. Серед учнів старшої школи та студентів університету відносин по типу «старший — молодший» (先輩 — 後輩 (*sempai — kohai*)) дотримуються досить суворо з розмежуванням стилів мови нейтральний — ввічливий, навіть якщо різниця у віці становить рік-два. Подібні ж відносини нерідко складаються і в японських фірмах, беручи за точку відліку часу початок роботи в компанії. Причому чим більша компанія, тим суворіше цих відносин дотримуються. Але при розмові близьких людей до

однolітка звертаються менш ввічливо, ніж до молодшого. В такому випадку різниця в віці створює, мабуть, деяку психологічну дистанцію в спілкуванні [17].

2.3.1. Гоноратив, депреціатив та адресив

Сучасній японській мові притаманна складна система побудови гоноративів, яка не обмежується виключно формулами ввічливості. Можливість швидко і коректно володіти такою складною системою безперечно є одним із найбільш важких завдань у процесі спілкування японською мовою. Повністю оволодіти навичками, які мають на меті звеличити співрозмовника і принизити мовця є можливим лише після довгої практики і безперервної взаємодії з носіями мови.

Протиставлення ввічливих та неввічливих граматичних форм лежить в основі японської гонорифічної системи 敬語 (*keigo*). В японських дієсловах, прикметниках і сполучниках існує одразу дві граматичні категорії ввічливості. У кожній з них протиставлені ввічливі і прості (неввічливі) форми. Одна з цих категорій передає ставлення до співрозмовника, інша — до суб'єкту або об'єкту дії, позначеного даними дієсловом. Перша категорія називається адресивом, а друга — гоноративом. Необхідно зазначити, що вживання адресива і гоноратива є обов'язковим не в усіх мовних жанрах, а тільки там, де є або хоча б мається на увазі певний співрозмовник.

Класифікувати ввічливу мову, як явище суто граматичне, представляється абсолютно неможливим через безліч винятків. Тому в японській мові можна виокремити граматичний і лексичний аспекти ввічливості. Однак, при цьому даний розподіл ускладнюється тим фактом, що між собою вони є тісно взаємопов'язані, адже семантика якогось одного слова може обмежувати використання форм граматичних, а граматичні категорії, можуть впливати на процес вибору лексичних засобів протягом спілкування.

Прикладом цього явища може бути ситуація, коли, з одного боку, видається неможливим використовувати ввічливі гоноративні лексеми у наказовому просторічному висловлюванні, коли є необхідність у службовому використанні ряду дієслів в конструкціях категорії директива, з іншого. В останньому випадку завдяки використанню лексичних засобів для вираження граматичного значення, відбувається семантична компенсація граматичних і лексичних елементів.

Для того, щоб побудувати стилістично коректного висловлювання, потрібно узгодити граматичні та лексичні засоби вираження ввічливості. Але недостатнім є лише зразкове знання способів вираження соціальних стосунків у японському суспільстві. З метою, щоб у конкретній мовній ситуації їхнє вживання було адекватним, треба спочатку проаналізувати комунікативну ситуацію за рядом ознак. І вже враховуючи особливості гонорифічної системи японської мови, обрати один із кількох існуючих категорій ввічливості.

Зазвичай японознавці виділяють два граматичні рівні ввічливості. Перший передає ставлення комуніканта до співрозмовника, а другий — до осіб, про яких йде мова (про третіх осіб, які не обов'язково мають бути присутніми при інтеракції). Пан Алпатов визначає їх, як категорії адресива та гоноратива відповідно. У категорії гоноратива можна виділити дві групи:

- Гоноративні (尊敬語 (*sonkeigo*) ввічлива мова) — наявна висока ступінь поваги до співрозмовника, що виражається шляхом використання ввічливих конструкцій щодо його дій;
- Депреціативні (謙讓語 (*kenjougo*) скромна мова) — застосовуються для того, аб виразити повагу до співрозмовника шляхом приниження себе та власних дій.

Аби поглибити розуміння проблематики даної теми варто розглянути вищевказані категорії детальніше.

Сонкейго — це стиль ввічливої мови, що застосовується по відношенню до співрозмовника, членів його сім'ї, групи, до якої він належить, або третьої особи, старшої за віком, соціальним статусом, а також до малознайомої людини. Метою використання сонкейго є піднесення співрозмовника. Воно відбувається кількома способами:

1. конструкція お/ご + дієслово другої основи + になる:

何をおやりになるのですか? — *Що Ви хочете зробити?*

Ця конструкція використовується в разі, якщо немає спеціального ввічливого еквівалента дієслова.

2. використання форм пасивного стану дієслова японської мови (суфіксів れる、られる) у функції ввічливості:

これを書かれるのですか? — *Це Ви написали?*

Дієслова цієї групи формуються таким чином:

Таблиця 2.1.

Формування пасивного стану дієслів

I група Перша основа + れる	書く — 書かれる 話す — 話される
II група る + られる	数える — 数えられる 食べる — 食べられる
III група	する — される 来る — 来られる

3. використання особливо ввічливих дієслів, які вживаються тільки у даному стилі:

Список еквівалентів дієслів у сонкейго

普通語 (словникова форма)	尊敬語 (сонкейго)	Переклад
行く	いらっしゃる	йти
来る	いらっしゃる	приходити/прибувати
いる	いらっしゃる	бути
食べる	召し上がる	їсти
飲む	召し上がる	пити
寝る	お休みになる	спати
くれる	くださる	давати
着る	お召しになる	одягати верхній одяг
死ぬ	お亡くなる	помирати
言う	おっしゃる	говорити

Продовження табл. 2.2.

見る	ご覧になる	дивитися
する	なさる	робити
知る	ご存じになる	знати
もらう	お受けになる	отримувати

4. використання ввічливих префіксів お- і ご-, що додаються до іменника:

あなたのお仕事は何ですか？ — *Ким Ви працюєте?*

Різниця у вживанні даних префіксів полягає не у відтінках ввічливості, а в тому, до якого шару лексики належить іменник. Якщо іменник має споконвічно японське походження, тобто є ваго, то до нього приєднують префікс お-. У випадку ж, якщо іменник не японського, а китайського походження (канго) — приєднують префікс ご-. Наприклад, お手紙 — *Ваш лист*, お話 — *Ваша розмова*, お考え — *Ваша думка*, お気持ち — *Ваш настрій/почуття*, ご意見 — *Ваша*

думка,

ご説明 — *Ваше пояснення*, ご相談 — *Ваша порада*, ご心配 — *Ваше занепокоєння*.

5. використання ввічливих суфіксів після імені, прізвища чи посади співрозмовника, таких, як -様, -さん, -くん, -ちゃん.

Суфікс -様 вважається найбільш ввічливим з тих, що вживаються в сучасній японській комунікації. Форми з -様 використовуються в мові по відношенню до вищих осіб і пов'язані з підкреслено-ввічливим ставленням. Наприклад:

お母様はどこにいらっしゃるの? — *Мамо, куди Ви йдете?*

お客様もういらっしゃった。 — *Гості вже прийшли/прибули.*

Суфікс -様 дозволяє звертатися до людини, що стоїть вище за мовця не прямо, а опосередковано, тобто говорити про другу особу як про особу третю. Наприклад, ゆばば様 (Yubaba sama) —непряме звертання до пані Юбаби.

Важливо, що в усному японському мовленні -様 використовують, додаючись до імені (до повного або просто прізвища) при підкреслено-ввічливому мовленні, яке використовують службовці готелів, магазинів, ресторанів по відношенню до клієнтів, а також усі громадяни Японії стосовно Імператора та Його родини, навіть якщо розмовляють про дитя.

Такий суфікс, як -さん, є доволі універсальним. Його використовують в ситуаціях: коли звертаються і до молоді, і до старших людей, і до представників сильної статі, і до панянок. Однак, суфікс -さん теж вживається за певними правилами:

- в навчальних закладах цей суфікс додають переважно до жіночих імен, не зважаючи на те, що використовуватись він може по відношенню до обох статей;
- при спілкуванні з незнайомцями;
- після прізвищ (якщо мовець дуже добре знає опонента, то суфікс можна вживати і після імені);
- при звертанні до іноземців;
- при звертанні до членів родини, а надто, якщо вони є старшими за мовця, наприклад: お父さん — *тато*, お母さん — *мама*, お兄さん — *старший брат*, і

тому подібне. Колись в таких випадках вживали суфікс -様, однак нині звертання お母様 звучить дуже застаріло;

- в чоловічому мовленні використовується частіше щодо до вищих чужих або до рівних чужих і більшою мірою за своїм значенням відповідає гоноративних формам: 課長さんはいかがですか? — А як щодо Вас, пане? (підлеглий говорить до керівника відділу).

Суфікс -君 використовується людьми, котрі вищі за статусом при зверненні або посиленні на «молодших» осіб, або до будь-кого, хто звертається до дітей чоловічої статі або підлітків-хлопців. Він також може бути використаний жінками, котрі звертаються до чоловіка, до якого вони емоційно прив'язані або знайомі протягом тривалого періоду часу. Наприклад: あの、岡崎くん、今日も遅いですね。。。 — Окадзакі, а ти сьогодні пізно (однокласниця звертається до товариша)

Суфікс -ちゃん — приблизний аналог зменшувально-пестливих звертань в українській мові. Він виражає те, що оратор вважає співрозмовника приємною особою. В основному суфікс -ちゃん використовується з іменами немовлят, маленьких дітей та дівчаток-підлітків. Суфікс -ちゃん може використовуватися для молодших хлопчиків, але ім'я відмирає, якщо ви не є його сестрою. Його також можна використовувати для близьких друзів. Даний суфікс вказує на близькість і неофіційність відносин. Наприклад, お姉ちゃん、大丈夫! — Сестричко, все добре! (до старшої сестри).

Особливістю японської ввічливої мови сонкейго (尊敬語) є те, що в ній, на відміну від нейтрально-ввічливої тейнейго (丁寧語), проводиться розмежування дій 1-ї особи (себто мовця) і його сфери діяльності та другої й третьої особи (співрозмовника і сторонніх людей, а також їхнього оточення). До оточення тієї чи іншої особи відноситься все, до чого він/вона має відношення: сім'я, будинок, робота, група, школа і т. д. Таким чином, у розмові про себе, своє місце роботи,

чи сім'ю вживають дієслівні форми, які підкреслюють скромність, мають принижуюче значення, а в мові про другу чи третю особу — шанобливі форми, які виражають повагу і ставлять співрозмовника вище мовця.

Таким чином, форми ввічливості використовуються для того, щоб охарактеризувати дії осіб, котрі шануються мовцем. Очевидно, що гоноративні форми не використовуються в тих ситуаціях, коли немає другої або третьої особи — семантичного суб'єкта дії або стану. Якщо ж суб'єктом виступає третя особа, то на процес вибору між гоноративними і нейтральними формами впливає не лише ставлення мовця до даного суб'єкту, а й відносини між співрозмовником та обговорюваним суб'єктом. Гоноративні форми не вживаються в таких ситуаціях, коли мова йде про людей, що розглядаються як «рівні свої», оскільки це не притаманно японській системі ввічливості. Не завжди гоноратив проявляється і в розмові про осіб, які сприймаються мовцем, як «вищі свої», навіть у тому випадку, коли суб'єктом дії є сам співрозмовник. При описі дій суб'єкта «чужого» ввічливі форми мають ознаки «вищій» і «рівний», а нейтральні форми — ознаку «нижчий».

Лексема у засобах вираження ввічливості має на меті «звеличити» об'єкт ставлення. Нейтральні форми можуть бути одночасно як негоноративними, так і недепреціативними. Фактично вони не несуть жодної інформації про ввічливе ставлення особи до співрозмовника або ж об'єкта висловлювання.

Депреціативні форми — *kenjougo* (謙 讓 語) — представляють собою пейоративний мовленнєвий тип, тобто самопринижують того, хто говорить. Використовуючи цей стиль, людина навмисно принижує себе з метою підняти співрозмовника вище за власне положення, а також вище за положення своїх колег або родини. Застосовують його в бесіді з людьми, старшими за віком, вищими по службі (включаючи шкільну ієрархію), соціальним статусом, з малознайомими людьми, членами сім'ї людини, щодо якої вживається даний

ввічливий стиль, з батьками (хоча останнім часом йде тенденція до того, що діти перестають надавати таку велику повагу батькам через мовлення), з бізнес-партнерами та ін.

У живому мовленні кендзьо:го імплементується таким чином:

1. мовець може використовувати спеціальні дієслова, які в певній мірі принижують його самого з метою всебічного звеличення співрозмовника:

Таблиця 2.3.

Список еквівалентів дієслів у кендзьо:го

普通語 (словникова форма)	謙讓語 (кендзьо:го)	Переклад
行く	うかがう	йти
来る	参る	приходити/прибувати
いる	おる	бути
食べる	いただく	їсти
飲む	いただく	пити

Продовження табл. 2.3.

伝える	申し伝える	передавати (повідомлення)
わかる	かしこまる	розуміти
思う	存じ上げる	думати
訪ねる	うかがう	відвідувати
言う	申し上げる / 申す	говорити
見る	拝見する	дивитися
聞く	拝聴する / うかがう	слухати
読む	拝読する	читати
会う	お目にかかる	зустрічатися
する	いたす	робити

知る	存じあげる	знати
もらう	いただく	отримувати

Аналогічних форм в мовах перекладу немає, проте в даному випадку трансформації не тягнуть за собою ніякої втрати сенсу.

Зважаючи на велику кількість ввічливих дієслів, котрі безпосередньо беруть участь у комунікації, існує чимала варіативність при перекладі таких лексичних одиниць. Саме категорія ввічливості нерідко створює спеціалістам найбільші труднощі при перекладі з японської на українську, адже в процесі комунікації дуже важливо розуміти ступінь поваги до співрозмовника і зважати на контекст дискусії, аби не втратити «червону нитку» розмови. Наприклад, дієслово *いただく* можна перекласти, як «із задоволенням приступаю до їжі» або «смачного» в ситуаціях, коли учасники комунікації рівні між собою і сидять за обіднім столом або збираються ласувати закусками десь на фуршеті. В такому випадку дієслово *いただく* буде тейнейго й відповідатиме нейтральному дієслову *食べる* (їсти). Однак, якщо мовці обмінюються подарунками і особа, нижча за соціальним статусом, хоче розповісти про презент, котрий він/вона отримала від «вищого», то в такій комунікативній ситуації дієслово *いただく* — кендзьо:го — вже не матиме нічого спільного із прийомом їжі, а натомість означатиме «приймаю (подарунок) із задоволенням», відповідаючи дієслову простої форми *もらう* (отримувати).

Таким самим чином дієслово *うかがう* в залежності від контексту може перекладатися як:

- «відвідувати» — нейтрально ввічливе дієслово *訪れる* або *行く*;
  - «запитувати» — відповідає нейтрально ввічливому *聞く*.
2. кендзьо:го утворюється за допомогою стійких граматичних конструкцій:

• ввічливий префікс お- + друга основа дієслова + いたす (коли мовець робить щось на користь "вищої" особи, наприклад:

お知らせいたします。。。。 - *Я наважуся Вам повідомити...*

先生、お忙しいそうですね。お手伝いいたします。 - *Вчителю, Ви такі зайняті. Давайте я Вам допоможу.*

今晚電話でご連絡いたしますが、何時がよろしいでしょうか。 - *Я Вам сьогодні зателефоную, о котрій Вам буде зручно?*

• ввічливий префікс お- + дієслово 申し上げる

お願い申し上げます。 - *Дуже сильно прошу Вас* (надзвичайно ввічлива фраза, що містить у собі аж два індикатори ввічливості й використовується до вищих осіб).

Сюди ж відносяться стійкі граматичні конструкції て-форма + дієслова спрямованої дії もらう/いただく. Наприклад:

一緒に行っていただきたいと思います。 - *Я наважуся попрохати Вас про те, щоб піти разом.*

3. спеціальні слова, що підкреслюють свою скромність і скромність «своїх». У складі цих слів, як правило, присутні спеціальні словотворчі елементи, які по своєму функціональному призначенню можуть бути прирівняні до префіксів. Наприклад: しよせい — я (скромно про себе), せったく — мій скромний дім, який не заслуговує на Вашу увагу, ひけん — моя скромна думка (про власну думку, яку мовець може озвучити або згадати в ході розмови з «вищим»). Словотворчі елементи функціонально схожі з префіксами せ — маленький, скромний, нікчемний, せつ — негідний, скромний, ぐ — дурний, ひ — зневажливий. Подібні показники служать засобами для приниження всього того, що поєднується з ними і відноситься до розряду «свій» і «мій».

Категорія адресива складається з: адресивних форм та неадресивних форм. Адресивні форми вказують на пошану співрозмовника комунікантом. Неадресивні ж не містять у собі таких відомостей.

Вживання адресиву є необхідним та обов'язковим при акті комунікації з тими особами, які для особи є або «вищими чужими», або «рівними чужими». Неадресивні форми ввічливості зазвичай застосовують щодо «рівних своїх» або «нижчих своїх» осіб. Хоча, трапляються випадки, коли і перші, і другі гоноративні форми використовуються в спілкуванні з особами, які є по відношенню до мовця «нижчими чужими» або «вищими своїми». Ознаки, що допомагають обрати рівень ввічливості, часом вступають в протиріччя між одна з одною, і тоді мовець повинен сам вирішити їх пріоритетність, ґрунтуючись на стосунках з опонентом, які вже склалися. Адресивні й неадресивні форми в мовленні вживаються нерегулярно та неоднаково.

Основне протиставлення для категорії адресива у дієслова — форми з суфіксом *-ます* протиставляються формам із нульовим суфіксом. Формам з адресивним суфіксом — *ます* відповідає зв'язка в формі *です*, в негативних реченнях — *ではありません*, а формам з нульовим суфіксом (неадресивним) відповідають зв'язки в формах *だ* й *である*, в негативних пропозиціях — *でない*.

Варто відзначити деякі морфологічні особливості адресивних і неадресивних форм. Негативні адресивні і неадресивні форми дієслова утворюються по-різному: перші після *-ます* приймають особливий суфікс *-えん*, другі утворюються за допомогою суфікса *-ない*.

Від будь-якого дієслова зазвичай утворюються і адресивні, і неадресивні форми. Лише *ございます* в сучасній мові вживається тільки в адресивних формах, адже одним з компонентів його лексичного значення є вираз ввічливості, по відношенню до співрозмовника.

До категорії адресива відносять 丁寧語 (*teineigo*), тобто нейтральні ввічливі форми, які виражають стандартний ступінь поваги до співрозмовника, та 美化語 (*bikago*) — прикрашену мову.

Тейнейго — це ввічливі слова та граматичні конструкції нейтрально-ввічливого стилю. Даний тип є найпростішою формою кейго і використовується, коли мовець хоче зберегти певну відстань між ним/нею та співрозмовником. Наприклад, тейнейго можна і варто користуватися коли людина не володіє інформацією, що стосується соціального статусу особи, з якою наразі ведеться діалог. Окрім того, тейнейго можуть користуватися і люди, що належать до однієї родини, для обміну листами. Даний тип ввічливої мови — це форма, яку іноземці вивчають з самого спочатку під час вивчення японської мови, оскільки вона може використовуватись у більшості ситуацій і показує, що мовець — це людина ввічлива. До того ж, при комунікації з іноземцями, японці теж люблять використовувати даний стиль, адже тут найменше проявляється ознака «свій — чужий», а також ієрархія «вищий — нижчий».

Грамматичними показниками цього стилю є вищезгадані адресивні форми — *ます*,
— *です*, а також — *でございます*. Сюди також відносять сталі граматичні конструкції *お...です* та *ご...です*:

世界旅行にお出かけですか? — Ви поїдете в навколосвітню подорож?

Так чи інакше, тейнейго — це теж достатньо ввічливий стиль, і сфера його розповсюдження є досить великою.

Бікаго — це прикраса мови з метою зробити її більш красивою і витонченою. Зазвичай це робиться за допомогою префіксів *お* - і *ご* -. У японській мові дана група слів також відноситься до категорії ввічливості. Наприклад, *みかん* — «мандарин» і *おみかん* — «мандаринка», *花* — «квітка» і *お花* — «квіточка» (схоже з українськими зменшувальними і пестливими іменниками, хоч і не зовсім); *食事* і *お食事* — «їжа», але другий варіант швидше прозвучить з вуст жінки.

Жінки намагаються використовувати 美化語, додаючи お - та ご - до самих звичайних повсякденних слів. У поєднанні з кейго виходить щось, на кшталт: これをお食べにならないほうがよろしいと思います。— Я думаю, що Вам краще не їсти це.

Наявність таких варіантів в мові — це радше намагання не забувати про традиції. Бікаго найчастіше використовується в повсякденному житті, побуті, сім'ї, у жіночому та дитячому мовленні. В деяких випадках такі слова набувають принизливого або іронічного значення. Деякі з цих слів втратили свій первинний варіант і тепер існують у мові в варіанті бікаго. Наприклад: おなか — *живіт*, ご飯 — *рис/їжа*, おやつ — *вечеря*.

Відображення ввічливості в українській мові характерна тим, що вживання граматичних індикаторів вираження категорії ввічливості визначається умовами комунікативної ситуації: хто говорить, кому, з якою метою, яким чином, за яких умов та з який ефект матиме висловлювання.

Кличний відмінок у плані вираження ввічливості в україномовній комунікативній ситуації є індикатором устанавлення атмосфери взаєморозуміння та довіри: *Шановні, не хотіли вам заважати*. Він представляє не тільки адресата, а й конкретний його намір, який умовно можна сформулювати так: Я — Вас — тут — зараз — кличу — щоб устанавити контакт — у ввічливій тональності.

Значення кличного відмінка полягає у створенні дружлюбної атмосфери на основі нейтральної, аби співрозмовник відреагував позитивно: *Катю, у вас дуже затишна оселя!* Загалом вважають, що вживання кличного відмінка є більш увічливим, ніж вживання називного.

Давальний відмінок, разом із кличним, відображає ввічливу адресатність. Давальний відмінок об'єкта позначає ту людину, до кого спрямована мовленнєва дія. Наприклад: *Доброго ранку, Машенька!*

Категорія особи в процесі ввічливого контактування безпосередньопоказує зв'язок мови й людини та вказує на адресата (*Максимчику, можна тебе на хвилинку?*), соціальні ролі (*Катю, поїхали з нами* (знайомі люди)), сферу взаємодії (*Доброго дня, це голова Сеньківки?* (звернення до голови села)), тональність спілкування (*Я вам ще раз повторюю, вакансія управляючого вже зайнята!*) тощо. У ввічливих актах виділено «я»-орієнтовані й «ти/Ви»-орієнтовані висловлення. «Я»-орієнтовані висловлення. Майже в кожному ввічливому висловленні закодвано «я» мовця, його оцінка ситуації та взаємин із комунікативним партнером, хоч не завжди виражене: *Добрий день!* — «Я вітаюся з вами», *Спасибі!* — «Я дякую вам» тощо.

Займенник «ти» у неофіційному спілкуванні є найкращим із можливих варіантів звертання, адже він відображає можливість втручання в персональний простір партнера або визначає допустимі межі, до яких дозволяє наблизитися співрозмовник, відображає рівність.

Займенник «Ви» презентує повагу до співрозмовника, зменшує втручання в особисту сферу, сприяє дотриманню дистанції: *Перепрошую, Ви не підкажете, котра година?*

Мовець, звертаючись до конкретного адресата, демонструє свою повагу та пошану, хоч іноді такі конструкції можуть мати іронічне значення: *Пані лягли і просять*. Зміна категорії особи зумовила виділення декількох рівнів ввічливості в українській мовній культурі: нейтрально-ввічливого (*Що б ти мені порадив у цій ситуації?*), увічливого (*Що Ви мені порадите в цій ситуації?*), дуже ввічливого,

поштивою (*Що мені пані порадить у цій ситуації?*), гіперувічливою (*Що мені пані порадять у цій ситуації?*).

Категорія способу дії представляє результат взаємодії учасників спілкування. З її допомогою адресант висловлює своє ставлення до ситуації, а також повідомляє про імовірність дії, вказує, чи є вона для співрозмовника бажаною та проводить оцінку самої дії. Категорія способу об'єднує умовний (*Я б хотів пригостити Вас кавою*), наказовий (*Будьмо знайомі!*), спонукальний (*Давайте (обговоримо) по телефону*) та бажальний способи (*Я хотів би викупити страусину ферму в селі Сеньківка*).

Зміна часової форми дієслова теж може визначати бажання мовця як таку дію, здійснення якої залежить від співрозмовника: *Я хотів Вас запитати... — Я хочу Вас запитати...* У такому випадку дієслово минулого часу вносить значення невпевненості, сумніву та показує меншу наполегливість.

Таким чином, система граматичних форм ввічливості японської мови розвинена досить сильно і дозволяє не лише детально граматично передавати мовленнєві стосунки, а і доволі різноманітно, даючи мовцю широкий вибір варіантів. Більше того, важливо зазначити, що одна й та сама фраза ввічливості японською, може передаватися набагато більш численними варіаціями вираження шанобливого ставлення українською мовою.

2.3.2. Лексико-стилістичний аспект

Вербальна ввічливість перш за все пов'язана з використанням комунікантами певних формул і виразів, що сприяють ефективному спілкуванню. Доречне використання цих мовних засобів учасниками інтеракції говорить про наявність так званої комунікативної компетенції, яка є, по суті, способом регулювання

взаємовідносин співрозмовників. При цьому, кожен з партнерів повинен вносити свій вклад в загальну справу, координуючи свої дії з діями партнера, а також дотримуватися соціально-етичних правил спілкування: взаємоповаги, доброзичливості, прагнення згладжувати потенційну агресію і не зазіхати на «територію» співрозмовника.

Міжособистісні стосунки японців зумовлені багаточисленними особливостями їхніх традицій. Особливе місце в житті японця займають не тільки поклони, а й привітання, які існують з метою створення доброзичливої атмосфери спілкування. При привітанні один із комунікантів нібито хоче зауважити, що він/вона має гарні наміри до особи, до якої звертається. Згідно з японським мовним етикетом, абсолютно кожній людині необхідно показати ввічливе ставлення до співрозмовника. Наприклад, в електричці звільнилося місце і пасажир хоче присісти. Для цього існує спеціальна фраза японською しつれいします — *перепрошую*.

У різний час доби, матриця вітання ввічливому спілкуванню може виглядати по-різному: おはようございます — *Доброго ранку* (приблизно з 5 до 12 ранку); こんにちは — *Доброго дня/Здрастуйте* (приблизно з 12 до 16 години) 今晩は — *Доброго вечора* (приблизно після 16-17 години). При тривалій перерві у зустрічах з людиною зазвичай говорять «*Давно не бачилися*» словами お久しぶりですね. Якщо перерва була не дуже великою, то можна просто сказати しばらくでした, що так само можна трактувати, як «*Радий/рада Вас бачити*» Якщо ж люди не бачилися дуже довго (кілька років), то вживають 何年ぶりでしたか! — *Скільки літ, скільки зим!* Усі слова привітання японці говорять з почуттям глибокої поваги. Вони ніколи не допускають фамільярності і не переходять межі дозволеного.

Існує 2 варіанти протікання знайомства: коли особа представляє себе самостійно й коли вона представляє когось іншого/інших. Перед тим як мовець починає

представляти себе, він підходить до комуніканта, з яким він/вона хоче познайомитися і починає зазвичай із вибачення, адже він немов би відволікає цю людину. Наприклад:

あの、失礼ですが、なぎささんでしょうか？ — *Ем, перепрошую, тебе часом не Нагіса зати?*

Для представлення себе в японській мові використовують спеціальне слово 自己紹介 (*jikoshoukai*). Стандартизованим виразом для представлення себе новим співрозмовникам, який використовується за різних ситуацій, є:

自己紹介させていただきたいと思います。。。 — *Дозвольте представитися...*

Нерідко в якості привітання говорять *はじめまして* або *初めてお目にかかります*. Обидва вітання перекладаються однаково: «Дозвольте представитися» або «Радий познайомитися».

Вираження подяки за щось, так само, як і ситуації вибачення, є найбільш частими в японській комунікації. В японській мові звичне нам слово «дякую» має багато різних відтінків, використання яких залежить не лише від соціального становища чи посади співрозмовника, а також від типу послуги або тої приділеної уваги, за які певна подяка висловлюється. Найбільш поширеними є *ありがとう*, *ありがとうございます*, а також *どうも*. Існують також і інші форми висловлення вдячності співрозмовнику:

1. *ごくろさま* — застосовується з метою висловлення подяки до «нижчого» співрозмовника переважно за надану комусь послугу. До вищих осіб в аналогічній ситуації звертаються зі словами *おつかれさまでした*. Даний вираз також використовується для подяки, однак він має фоновий відтінок «перепрошую, що я створив Вам клопіт»;

2. お世話になりました — застосовується з метою висловлення вдячності за проявлену турботу або надану послугу до тої людини, котра перебуває «вище» за статусом, ніж опонент. Цей вираз є більш офіційною подякою за інші;

3. いただきます — переважно застосовується в значенні вдячності за щось в моменти, коли мовця хтось чимось частує;

4. ごちそうさまでした — застосовується з метою висловлення вдячності тільки в значенні «спасибі за частування» в кінці прийому їжі;

Відповідаючи на подяку за якусь надану послугу, говорять どういたしまして — *не варто подяки*. В нейтрально-ввічливій комунікативній ситуації з метою відповіді на висловлену подяку може вживатися стандартизований вираз とんでもない, що може інтерпретуватися в українську комунікацію як «*немає за що*».

Мовний етикет такої країни, як Японія, зумовлює вираження вдячності навіть за найменшу послугу. Жителів країни сонця, що сходить, не полишає думка самоприниження і возвеличення опонента водночас. Відтак, згідно із японськими правилами етикету, японець чи японка постійно комусь за щось дякують або вибачаються.

Окрім слів подяки, в японській мові також існує надзвичайна кількість способів виразити вибачення. Серед них: すみません, ごめんなさい, 失礼します, もしわけありません. Слово すみません використовується найчастіше і перекладається, як «*вибачте*». Його вживають у найрізноманітніших ситуаціях: коли відволікають когось від певного заняття, коли випадково штовхнуть когось йдучи вулицею, коли просять або виражають вдячність за щось. ごめんなさい також перекладається «*перепрошую*», однак воно частіше зустрічається у розмові близьких друзів або ж родичів. もしわけありません — це вибачення, котре застосовується в офіційних ситуаціях, насамперед, при спілкуванні із кимось «*вищим*» або ж недостатньо близьким. 失礼します — фраза, якою користуються

переважно у значенні «вибачте за вторгнення», бо застосовують її у таких випадках, коли заходять до кабінету або чиєїсь оселі, будучи «гостем».

У відповідь на чиїсь вибачення кажуть どういたしまして, що можна інтерпретувати, як «нічого/не варто подяки». Куди б людина не прийшла, перше, що вона говорить: ごめんください (перепрошую), на що відповіддю буде いらっしやいませ — ласкаво прошу.

Якщо потрібно пройти попереду когось, то потрібно обов'язково використовувати вираз お先に失礼します — *дозвольте пройти вперед*. Цей же вираз використовується і в ситуації, коли мовець в гостях і хоче піти раніше за інших. Якщо треба про щось попросити людину або відволікти на якусь дію, що здійснюється на користь мовця, зазвичай говорять ご面倒をかけてすみません — *вибачте, що збираюся заподіяти Вам незручності* або 面倒でしょうがよろしく お願いいたします — *вибачте, будь ласка, хочу Вас попросити, хоча і прекрасно розумію, що для Вас це незручно*.

Коли японець/японка кудись прямує, то завжди супроводжує свій прихід або прибуття кудись різними фразами ввічливості. У разі, якщо комунікація відбувається вдома, японці кажуть 行ってきます — *я пішов/пішла*. А коли повертаються звідкись, кажуть: ただいま — *я повернувся/повернулася/я вдома*. Коли мовець вирушає кудись, йому кажуть: 行ってらっしゃい — *хай щастить*.

В українській мові етикетні формули займають вагому частину загальної кількості варіантів вираження ввічливості. Зокрема, велике значення як в діловому, так і в повсякденному мовленні мають гоноративні формули, що використовуються для вираження звертання, прощання, подяки за щось, прохання, вибачення.

Українська ділова мова має відносно невелику кількість вітальних форм. Проте, зазвичай є можливість підібрати необхідний вислів використовуючи контекст різних ситуацій, в яких ми хочемо виявити пошану. Одним з найпоширеніших вітань є фраза «Добрий день». Перше слово фрази являється синонімом до слова гарний, позитивний. Загальним же значенням даного вислову є «побажання хорошого дня та удачі». Тональність фрази зазвичай нейтральна або висока. Такі варіанти, як «Доброго дня» або «Здрастуйте» використовуються у ситуаціях із фамільярною тональністю (спілкування сусідів, родичів). Аналогічно з японською мовою україномовні варіанти привітань можуть змінюватись відносно часової частини дня, на кшталт «Доброго ранку» або «Добрий вечір».

З метою прощання в українській комунікативній ситуації використовуються такі фрази, як: «До побачення», «Прощай», «Бувайте здорові», «Бувай». Також можна використати фрази «На все добре», та «Щасливо», як виконують функцію самостійного висловлювання або відповідної репліки.

Фраза прощання «До побачення» частіше за все використовується з використанням високої тональності, але по стилістиці вона є нейтральною.

При вираженні вдячності співрозмовнику, ввічливість проявляється найбільш яскравим чином. Відтак, в таких комунікативних ситуаціях використання шанобливих форм є обов'язковим.

Вибираючи репліку-відповідь на подяку, обов'язково береться до уваги те, за яку послугу виражається подяка співрозмовнику. Для прикладу, якщо поділились чимось їстівним використовують фразу «На здоров'я», а якщо дяка виражається за подарований чи позичений предмет одягу, то говорять «Носи на здоров'я». Однією з напоширеніших і універсальних відповідей є «Прошу» або «Будь ласка».

Коли вибирають формулу вдячності, обов'язково враховують важливість допомоги та значимість данної комунікативної ситуації. За щось просте зазвичай говорять звичне нам «Дякую» або «Спасибі». Для підсилення вдячності використовують таку лексику, як: *так, щиро, дуже, глибоко*. Наприклад: «Я так вам вдячна, що не передати словами!»

У вибаченнях за умов української мовної комунікації закладається суть розуміння вчиненої провини і спроби виправити ситуацію. Частіше за все вибачення супроводжуються підсвідомим почуттям провини. Якщо сталась ситуація, за якої провинна є незначною, то можна сказати звичне «Пробач». Акцентовано ввічливим варіантом буде «Вибачте будь ласка за...». В більш нейтральних тональностях використовують фразу «Вибачаюсь» (нейтральний вислів, що за формою не відповідає змістові вибачення, натомість слова скеровані на самого мовця і на дію, через яку просять пробачення) або «Пробачте».

В контексті прохань українською використовують також вислів звернення уваги, такий, як «Будь ласка». Позитивними варіантами відповідей на прохання виступають такі фрази ввічливості, як: «Прошу» та «Будь ласка». Використаний компонент фрази «ласка», вказує поблажливе ставлення до співрозмовника, а відтак додає спілкуванню позитивної нотки та дружельюбності.

В ситуаціях звертань в чемному тоні до старшого віку людей використовують фрази «Будьте (такі) ласкаві», «Якщо Ваша ласка» притримуючись високих, нейтральних та фамільярних тонів, в залежності від ситуації спілкування.

Фраза «Прошу» може бути вживана в різних інтонаціях і використана в декількох варіантах ситуацій:

1. прохання;
2. дозвіл;

3. спонукання до повторення сказаного при недочуванні.

В японській мові форми ввічливості грають неймовірно важливу роль. Але хибно було б стверджувати, що спілкуючись японською ми відображаємо спеціальні та унікальні мотиви, які не можна було виразити та досягнути за допомогою інших мов. Японська мова диктує особливі умови щодо відносин компаньйонів-співбесідників, що відрізняє її від української, адже більшість українських фраз ввічливості мають значення граматичного характеру.

Таким чином, притримуючись вірного напрямку в мовному етикеті людина засвідчує свою вихованість, привітність, приязнь, прихильність, доброзичливість, делікатність, повагу та увагу до співрозмовника.

Сучасне японське мовлення має досить важку систему побудови ввічливості, що не є лише окремими компонентами вишуканої чемності.

На противагу, українська гонорифічна система має дещо простіший вигляд: в комунікації здебільшого відсутнє поняття «свій — чужий», а також колективне розмежування та форми самоприниження в комунікації. Вербальні та невербальні форми вираження ввічливості в досліджуваних мовах мають і спільні (порядок представлення одне одному співрозмовників, наявність великої кількості етикетних формул, відкрита поза при комунікації), і відмінні риси (категорія адресива та гоноратива, поклони, орієнтованість висловлювання).

ВИСНОВКИ

В даній роботі була спроба проаналізувати вербальні та невербальні засоби вираження ввічливості в різних комунікативних ситуаціях у зіставному аспекті.

Аналіз літератури останніх років говорить про зростання інтересу суспільства до мовних і невербальних особливостей вираження ввічливості в різних культурах. Поняття «ввічливість» розглядається в роботі з позиції культурологічного, морального та лінгвістичного підходів. Це пояснює характер її репрезентації в залежності від культурних особливостей тієї чи іншої країни, а також той факт, що поняття «ввічливість» може сприйматися одночасно і як моральна якість, і як манера поведінки. Ввічливість, як властивість поведінки, є засобом підтримки спілкування між людьми, що відносяться до різних груп суспільства. Способи ввічливого спілкування залежать від етикетної ситуації і не сприймаються поза контекстом. Більш того, всі культури по-різному розуміють і проявляють ввічливість. З цього випливає, що вивчити культурні особливості ввічливості можливо тільки в комплексі, з урахуванням мовних і позамовних особливості мови в етикетних ситуаціях окремого народу.

Проаналізувавши різні комунікативні ситуації у зіставному аспекті, ми дійшли висновку, що різні культури вкладають в поняття ввічливості свій сенс. Для японської культури ввічливість міцно асоціюється з проявом поваги до старших за віком, посади, соціальним станом (це виражається в шанобливо-ввічливих формах дієслів, іменних суфіксах, шанобливих звертаннях, поклонах, усмішках, досить великій дистанції спілкування). Кількість мовних засобів, здатних вказувати на соціальні відмінності, в японській мові дуже велика і насилу піддається обліку.

Сучасна японська мова містить складну систему побудови ввічливої мови, яку не можна вважати лише фразами вишуканої чемності. Проведене дослідження дозволило зробити ряд висновків про категорію ввічливості та охарактеризувати її найважливіші особливості. Були розглянуті лексичні та граматичні форми, що

лежать в основі ввічливих конструкцій, функціонування категорії ввічливості японської мови як компонента процесу комунікації, проведений соціолінгвістичний аналіз вживання рівнів відповідних їм форм з погляду їхньої залежності від сфери спілкування, комунікативних ситуацій соціально-комунікативних ролей співрозмовників.

Аналіз особливостей ввічливих форм в японській мові дозволяє зробити висновок, що мовний етикет для японців є важливою складовою спілкування та відіграє важливу роль в граматиці японської мови.

В минулому система ввічливості була ще складнішою, ніж зараз, а правила вживання форм ввічливості — набагато жорсткішими. Настільки швидкі зміни в мові не можуть перебудувати мову всіх носіїв японської мови. З цих причин люди старшого покоління зазвичай зберігають звички, що залишилися замолоду.

Ще однією важливою рисою ввічливої людини в япономовному суспільстві вважається скромність. Тому не випадково в представлених прикладах практично відсутнє прохання як звернення зробити щось для себе. Для того, щоб продемонструвати скромність, японці опускають голову, уникають прямого погляду, використовують спеціальну лексику, принижують себе і звеличують співрозмовника. Не зважаючи на те, що в сучасних фільмах з'являється все більше людей, для яких дана особливість є все ж таки нехарактерною, їх поведінка практично завжди засуджується японським суспільством.

Для української культури ввічливість, перш за все, пов'язана з позитивним ставленням до оточуючих, з привітністю (характерна широка посмішка, прямий візуальний контакт, широке використання формул ввічливості, оптимістичне ставлення до мовця, жарти, компліменти). Тут ввічливість передбачає дотримання швидше зовнішньої сторони відносин, дуже важливим є почуття такту. В українській культурі ввічливість є засобом прояву уваги і турботи, тобто більше пов'язана з вчинками. Ввічливість тут спрямована на співрозмовника. Нами не було виявлено будь-якого домінантного і обов'язкового набору засобів невербального вираження ввічливості. Здебільшого комунікант користувався своїм набором невербальних засобів, компенсуючи одне іншим. Причому, це залежало швидше від

особистісних якостей людини, ніж від ситуації спілкування. На рівні мови категорію ввічливості в українській мовній культурі відрізняє прямота вираження думки, велика кількість стійких ввічливих висловлювань, вибір стилістично експресивних засобів.

З метою полегшення подальшого вивчення і розвитку досліджень категорії ввічливості на теренах українського мовознавства, нами було розроблено докладну характеристику та класифікацію системи ввічливості японської мови у зіставному аспекті. Ми порівняли гонорифічну систему української та японської мов і дійшли висновку, що при перекладі висловлювань з різними виразами категорії ввічливості з японської на українську доводиться вдаватися до компенсації втрат на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях, а при усному перекладі — навіть на фонетичному рівні (найчастіше за допомогою інтонації). Однак важливо те, що ці відмінності все ж можна передати, тобто при можливих втратах в еквівалентності адекватність перекладу все-таки досяжна.

Отже, в даній роботі ми спробували, спираючись на міжмовні дослідження, виявити способи для вираження різних рівнів ввічливості в інших мовах (а саме в українській). Виходячи з описаних нами особливостей ми можемо зробити висновок про те, що переклад висловлювань, що виражають дану категорію, можливий і може виконуватись навіть у разі таких «далеких» один від одного мов і культур. При цьому важливо зосередити зусилля не на досягненні еквівалентності (що часто може бути невиправдано трудомістким процесом або взагалі нездійсненним завданням), а прагнути до досягнення адекватності, тобто такого ж впливу на читача перекладу, яке надає оригінал на носія мови.

АНОТАЦІЯ

コミュニケーションの成功は、丁寧なコミュニケーション規則をはじめ様々な要因によって決定されている。礼儀システムは、現代のコミュニケーションのプロセスに重要な役割を果たす。このような理由のため論文のテーマは「日本語とウクライナ語における丁寧さの表現方法: 比較翻訳様相」である。

この研究の目的は、ウクライナ語と日本語の礼儀カテゴリーの主な特徴を決定することである。研究の対象は、日本語とウクライナ語における丁寧さの言語的および非言語的特徴である。研究の過程で、「仕事」、「会議」、「訣別」など現代のコミュニケーション状況では礼儀正しさの表現が解析された。そのなかで丁寧な構成の基礎となる語彙と文法の形式が子細に見た。資料の分析の結果、異なる文化は礼儀正しさの概念にそれらの意味がある。礼儀は同時に道徳的な質として、そして行動の方法として認識されている。日本の文化では、丁寧さは、年齢、地位、社会的地位の高い人々への敬意と関連している。現代の日本語には、簡単な形式主義とは見なされない丁寧な言語の複雑なシステムがある。過去には礼儀制度は現在よりもさらに複雑であり、礼儀形式を使用するためのルールははるかに厳しいものでした。一方で、ウクライナの文化では、丁寧さは世話を示すための手段であり、行為に表示されている。ウクライナの文化にとって、礼儀正しさは何よりもまず、愛情を持って他者に対する前向きな態度に関連しています。ウクライナの文化にとって、礼儀正しさはまず他者に対して愛情を持って、前向きな態度に関連している。礼儀正しさは行動に関連している。

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатов В. М. Япония: язык и общество/ Алпатов В. М. – М.: Муравей-Гайд, 2003. — 208 с.
2. Алпатов В. М. Категория вежливости в современном японском языке/ Алпатов В. М. – М.: Наука, 1973. – 109 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология/ Андреева Г. М. – М.: Аспект Пресс, 2000. — 375 с.
4. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров/ М. М. Бахтин. — М.: Русские словари, 1996. — Т. 5. — С. 159-206.
5. Беликов В. И. Социолингвистика/ Беликов В. И., Крысин Л. П. — М.: РГГУ, 2001. — 439 с.
6. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения/ Е. И Беляева. — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1992. — 167 с.
7. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції й сучасність/ С. Богдан — К.: Рідна мова, 1998. — 475 с.
8. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект/ Бондаренко О. В. // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. — 2008. — Вип. 32. — С. 66-78
9. Васильева-Гангнус Л. П. Азбука вежливости/ Л. П. Васильева-Гангнус. — М.: Нигма, 2015. — 184 с.
10. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание/ Вежбицкая А. — М.: Русские словари, 1996. — 416 с.
11. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): учеб. пособие для вузов/ В.В. Виноградов; отв. ред. Т.А. Золотова. — 3-е изд., испр. — М.: Высш. школа, 1986. — 639 с.

12. Вихованець І. Р. Таїна слова/ І.Вихованець — К.: Рад. шк., 1990.— 287 с.
13. Воропай О. І. Звичаї українського народу/ Воропай О. І. — К.: Оберіг, 1991. — Т. 1. — 449 с.
14. Гайович Г. В. Поняття «мова», «мовлення», «етикет» у сучасному українському діловому середовищі/ Гайович Г. В./ Фокус мови: Науково-практичний журнал. — 2010. — № 1. — С. 39-47.
15. Гольдин В. Е. Речь и этикет/ Гольдин В. Е. — Москва.: Просвещение, 1983. — 109 с.
16. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация и ее жанры/ Дементьев В. В. — Саратов: Гнозис, 2000. — 248 с.
17. Звягин Ф. Е. Анализ актуального употребления категорий вежливости японского языка. Вестник Омского университета. — Вып. 3. — Омск, 1998. — С. 59-62
18. Карасик В. И. Язык социального статуса/ Карасик В. И. — М.: Высшая школа, 1991. — 388 с.
19. Кобзева В В. Этикет в вопросах и ответах/ Кобзева В В. — М.: Гранд, 2003. — 288 с.
20. Комісаров К. Ю. Особливості процесу формування національної японської літературної мови та його зв'язок із мовленнєвим етикетом/ Комісаров К. Ю.// Східний світ. — 2008. — № 4. — С. 96-99.
21. Кондрашов В. А. Этика / Кондрашов В. А. — Ростов н/Д.: Феникс, 1999. — 130 с.
22. Кондрашов В. А. Этика: История і теорія/ Кондрашов В. А. — М., 2004. — 544с.
23. Конрад К И. Синтаксис японского национального литературного языка/ Конрад К И. — М., 1937. — 380 с.
24. Кормилицына М. А. Категория вежливости в оценочных речевых жанрах/ М. А. Кормилицына, Г. Р. Шамьенова // Жанры речи. — Саратов: Колледж, 1999. — С. 257-266
25. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык/ Крейдлин Г. Е. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 592 с.

26. Кулішенко Л. А. Мовленнєвий етикет та ментальність українців/ Кулішенко Л. А. // Світогляд Філософія-Релігія. — 2013 — Вип. 4. — С. 269-276
27. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. (Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций)/ Ларина Т. В. — М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. — 507 с.
28. Лозко Г. С. Етнічні складники українського характеру (за Ю. Липою) // Мала енциклопедія етнодержавництва. — К.: Генеза, Довіра, 1996. — С. 57
29. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура: учебное пособие/ Персикова Т. Н. — М.: Логос, 2002. — 224 с.
30. Попов А. С. Вежливость как категория морали/ Попов А. С. / редакционно-издательский отдел Новосибирского университета, 2010. — С. 60-65
31. Правила вежливости и светского этикета. По изданию «Правила светской жизни и этикета. Хороший тон»/ [уклад. Юрьев, Владимирский] — М: Белый город, 2007. — 272 с.
32. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування/ Радевич-Винницький Я. К. — К: Знання, 2006. 291 с.
33. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии/ под ред. А. Е. Кибрика — М., 1993. — 654 с.
34. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст./ Ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Т. 1. — К.: Наукова думка, 1977. — 632 с.
35. Стельмахович М. Г. Український мовленнєвий етикет/ М. Стельмахович // Дивослово. — 1998. — № 3. — С. 20-23.
36. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания/ Степанов Ю. С. — М.: Просвещение, 1975. — 271 с.
37. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие/ Стернин И. А. — Воронеж: Полиграф, 2001. — 227 с.
38. Стернин И. А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры/ Стернин И. А. // Этнокультурная специфика языкового сознания — М.: Изд-во ВГТУ, 1996, — С. 97-112.

39. Сурова А. К. Уровни вежливого общения/ А. К. Сурова, И. Б. Косицына/ материалы конференции «Успехи современного естествознания» / № 5, 2012. — С. 34-35
40. Сыромятников Н. А. Развитие новояпонского языка/ Сыромятников Н. А. — М., 1978. — 299 с.
41. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур: вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: учебное пособие/ Тер-Минасова С. Г. — Москва: АСТ, 2007. — 287 с.
42. Тичина П. Г. О панно Инно... [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [https://uk.wikisource.org/wiki/О_панно_Инно_\(Тичина\)](https://uk.wikisource.org/wiki/О_панно_Инно_(Тичина)) — Назва з екрану.
43. Тюрина С. Ю. Дискурсивные маркеры вежливости в деловом общении/ Тюрина С. Ю. // Вестн. ИГЭУ, 2008. — С. 46-49
44. Український мовленнєвий етикет [Електронний ресурс]: Навчальні матеріали — Режим доступу: https://pidruchniki.com/1770071247604/dokumentoznavstvo/ukrayinskiy_movlennyeviy_etiket. — Назва з екрану.
45. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения/ Формановская Н. И. — М.: Высш. шк., 1989. — 159 с.
46. Фролова О. П. Японский речевой этикет (лингвистический аспект)/ Фролова О. П. — Новосибирск: редакционно-издательский отдел Новосибирского университета, 1997. — 44 с.
47. Ширяев Е.Н. Культура русской речи/ Е. Н. Ширяев, Л. К. Граудина. — М.: Норма, 2006. — 560 с.
48. Этический аспект устной и письменной речи [Электронный ресурс]: Онлайн бібліотека — Режим доступу: https://studbooks.net/530325/etika_i_estetika/eticheskiy_aspekt_ustnoy_i_pismennoy_rechi
49. Altman I., Gauvain M. A. Cross-Cultural and Dialectic Analysis of Homes/ I. Altman, M.A. Gauvain/ Liben, Patterson, Newcomb (eds). Spatial representation and Behavior across the Life-Span: Theory and Application. — New York: Academic Press, 1981. —
pp. 7-40

50. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage/ P. Brown, S. Levinson. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. — 116 p.
51. Goffman E. Interaction rituals: essays on face-to-face behavior/ E. Goffman. — Garden city, NY: Anchor books, 1967. — 149 p.
52. Heinrich P. Die Rezeption der westlichen Linguistik im modernen Japan [The reception of Western linguistics in Japan]/ Heinrich P. — Iudium, 2002. — 287 p.
53. Hofstede G. Culture and organizations: Software of the mind/ G. Hofstede. — London: McGraw-Hill, 1991. — 429 p.
54. Ide Sachiko. Japanese Sociolinguistics' Politeness and Women's Language/ S. Ide. — *Lingua*. Vol. 57. No 2-4. 1982. — 357-385 p.
55. Mizutani O. Japanese: the Spoken Language in Japanese Life/ O. Mizutani — Tokyo, 1981. — 180 p.
56. Spencer-Oatey H. Culturally speaking: Culture, Communication and Politeness Theory/ Helen Spencer-Oatey. — NY: Continuum International Publishing Group, 2008. — 385 p.
57. Tanaka S., Kawade S. Politeness Strategies and Second Language Acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, 5(1), 1982. — C. 18-33.
58. Watts R. J. Key Topics in Sociolinguistics. Politeness / R. J. Watts. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 304 p.
59. Wetzel Patricia J. Keigo in Modern Japan: Polite Language from Meiji to Present/ Patricia J. Wetzel. — Honolulu: University of Hawaii Press. 2004. — 216 p.
60. 石井雅子, 高校生の敬語の調査// 日本語研究 N 6. 東京, 1983. — 100-110 p.
61. Будиночок на щастя [Відеозапис]/ режисер: Сергій Атрощенко; в ролях: Костянтин Войтенко, Галина Безрук, Назар Задніпровський, Віталіна Біблів; StarLight Media – 2018 p.
62. Катерина [Відеозапис]/ режисер: Олександр Тименко; в ролях: Валерія Ходос, Марк Дробот, Ольга Гришина, Наталія Сумська, Анатолій Хостікоєв, Дмитро Сова; «Sister's Production» – 2016 p.
63. 千と千尋の神隠し (Віднесені привидами) [Відеозапис]/ режисер: Хаяо Міядзакі; Studio Ghibli – 2001 p.

64. クラナド (Кланнад) [Відеозапис]/ режисер: Ісіхара Тацуя; Kyoto Animation – 2008 р.